

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА**

КОЗІБРОДА ЛАРИСА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 376-056:37.091.217:37.015.31“XX-XXI”

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ
СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ
В УМОВАХ ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА
(кінець XX – початок XXI ст.)**

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Дрогобич – 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному університеті «Львівська політехніка», Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант: доктор педагогічних наук, професор
МУКАН Наталія Василівна,
Національний університет
«Львівська політехніка»,
професор кафедри педагогіки та інноваційної освіти.

Офіційні опоненти: **БОНДАР Тамара Іванівна,**
доктор педагогічних наук, доцент,
Мукачівський державний університет,
завідувач кафедри педагогіки дошкільної,
початкової освіти та освітнього менеджменту;

КАЛАУР Світлана Миколаївна,
доктор педагогічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
професор кафедри соціальної роботи, спеціальної
освіти і менеджменту соціокультурної діяльності;

КВАС Олена Валеріївна,
доктор педагогічних наук, професор,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
завідувач кафедри загальної педагогіки
та педагогіки вищої школи.

Захист відбудеться 28 квітня 2021 р. о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 36.053.01 у Дрогобицькому державному педагогічному університеті імені Івана Франка за адресою: 82100, м. Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, 2-й поверх, к. 20.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті <http://dspu.edu.ua/science/spec-rady/general-pedagogics/dissertations> та в бібліотеці Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка за адресою 82100, м. Дрогобич, вул. Лесі Українки, 2.

Автореферат розісланий 26 березня 2021 р.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

М. Д. Галів

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасні тенденції розвитку українського суспільства спрямовані на послаблення соціальної стратифікації, нівелювання соціальної нерівності, сповільнення процесів маргіналізації цілих соціальних груп. Зокрема актуалізується проблема забезпечення повноцінної соціальної інтеграції молодого покоління, а передовсім осіб з особливими потребами, стосовно яких процеси дискримінації, сегрегації та стигматизації досі виявляються особливо гостро і рельєфно. Важливим кроком на шляху подолання цієї проблеми є визнання соціальної адаптації та інтеграції осіб з особливими потребами одним із ключових пріоритетів сучасної української соціальної й освітньої політики (закони України: «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991 р.), «Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю» (2000 р.), «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні» (2005 р.), «Про внесення змін до деяких законів України про освіту щодо організації інклюзивного навчання» (2014 р.), «Про освіту» (2017 р.), «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг» (2018 р.), «Про повну загальну середню освіту» (2020 р.) та ін.; Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013 р.), Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу (2017 р.); Концепція розвитку інклюзивного навчання (2010 р.), Концепція «Нова українська школа» (2016 р.) тощо). Положення вказаних документів визнають кожного громадянина країни найвищою і найважливішою цінністю, а турботу про нього – основним завданням нашої демократичної держави, утверджують рівність прав і свобод на повноцінну участь у суспільному житті для усіх громадян без винятку, проголошують доступність і необмеженість соціальних, освітніх й інших перспектив для кожної окремої людини. Однак, попри ці соціально-політичні досягнення, доводиться констатувати, що соціальна інтеграція названих вразливих верств населення часто має лише декларативний характер, а реаліями їхнього життя й надалі залишаються обмежений зв'язок із зовнішнім світом, бідність соціальних контактів, недоступність низки соціокультурних цінностей, зокрема якісної освіти, і як наслідок – низький рівень соціалізації.

В умовах активних пошуків ефективних рішень такої ситуації доцільним видається вивчення можливостей і способів соціалізації та інтеграції осіб з особливими освітніми потребами в межах системи загальної середньої освіти, що передбачає докорінний перегляд її теоретико-методологічних основ, переосмислення традиційних парадигм, ліквідацію соціальних, організаційних, методичних й інших бар'єрів, розроблення і впровадження нових концепцій, сучасних підходів, інноваційних технологій, реалізацію інтегративних та інклюзивних освітніх практик тощо. Тож йдеться про комплексне, системне дослідження напрямів, шляхів, перспектив масштабної перебудови української системи загальної середньої освіти, модернізації усіх її аспектів і складових,

вироблення й утілення в практику комплексу практичних заходів із метою створення оптимальних умов для організації процесу соціалізації та освіти молодого покоління на основі врахування широкого розмаїття індивідуальних особливостей і можливостей, інтегрування в соціоосвітній простір кожної дитини незалежно від її соціального походження, матеріального забезпечення, стану здоров'я, особливостей розвитку чи специфіки освітніх потреб.

Перспективність цього шляху у розв'язанні проблем інтеграції в соціум осіб з особливими потребами підтверджується активною науково-дослідницькою діяльністю цілої плеяди українських і зарубіжних учених (П. Абрахамсон, С. Альохіна, О. Баранова, Ю. Бойчук, Т. Бондар, Л. Будяк, Ф. Вуд, Д. Вудрон, Г. Гремпп, Н. Горішна, Г. Давиденко, І. Демченко, Л. Дубейко, Л. Заверткіна, М. Захарчук, С. Іноземцева, К. Каллен, І. Калініченко, А. Колупаєва, К. Косова, К. Крофт, І. Кузава, О. Кучерук, Л. Лісуренко, Т. Логвиненко, А. Майкелсен, Д. Найри, І. Оралканова, К. Островська, О. Пономарьова, П. Поттс, Л. Прядко, О. Рассказова, Т. Скрипник, І. Садова Т. Сак, Є. Самарцева, Н. Софій, М. Супрун, О. Таранченко, Т. Фаласеніді, К. Філпс, М. Хейден, К. Хейер, В. Хитрюк, С. Черкасова, Д. Шульга, С. Яковлева й ін.).

Проблеми соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в освітньому середовищі закладу загальної середньої освіти, з огляду на їх мультидисциплінарність і комплексність, досліджуються з різних науково-методологічних позицій та в межах різних галузей – педагогіки, соціології, психології, соціальної роботи, філософії, дефектології тощо, тому, звісно, вони сфокусовані на окремих аспектах і механізмах реалізації. Звідси наукова розробленість означеної проблеми представлена декількома напрямками досліджень, які розкривають різні її грані:

– філософські, соціологічні, психологічні, педагогічні аспекти соціалізації особистості, зокрема: філософські – В. Андрущенко, М. Бердяєв, Е. Брайтмен, А. Кнудсон, Ч. Кулі, Дж. Мід, В. Москаленко, Н. Скотна, В. Скотний, Е. Фромм та ін.; соціологічні – Ф. Гіддінгс, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, В. Рускін, П. Сорокін, В. Циба та ін.; психологічні – Б. Ананьєв, Л. Виготський, І. Кон, О. Леонтєв, М. Лукашевич, В. Паригін, С. Рубінштейн, З. Фройд та ін.; педагогічні – Л. Артюшкіна, О. Безпалько, І. Богданова, А. Капська, О. Квас, Т. Логвиненко, А. Мудрик, І. Рогальська, Н. Сейко та ін.);

– проблеми, закономірності, особливості соціалізації, соціальної адаптації й інтеграції осіб з особливими потребами (А. Адлер, М. Бітянова, О. Бодальов, Л. Божович, В. Дзоз, Л. Зданевич, М. Монахов, Л. Сохань, О. Сухомлинська, Л. Виготський, О. Кононко, Т. Поніманська, А. Колупаєва та ін.);

– концепції, моделі соціалізації дітей і молоді з особливими освітніми потребами в умовах освітнього простору закладу освіти (В. Бондар, Л. Головань, Н. Засеркова, В. Засенко, І. Зверева, Ю. Івашина, С. Іноземцева, С. Калаур, А. Колупаєва, В. Кулик, І. Малишевська, О. Нагорна, І. Садова, Т. Сак, Н. Софій, В. Тарасун та ін.);

– інтегративні й інклюзивні процеси в системі загальної середньої освіти (Г. Бойко, Ю. Бойчук, Т. Веретенко, Л. Даниленко, І. Демченко, І. Дмитрієва,

В. Засенко, І. Мартиненко, С. Миронова, Н. Пахомова, О. Проскурняк, М. Шеремет, Д. Шульженко та ін.);

– теорію, методикау і практику формування професійної компетентності педагогів до роботи в інклюзивному освітньому середовищі та їхньої готовності до роботи з учнями з особливими освітніми потребами (Ю. Бойчук Т. Гавлітіна, Г. Давиденко, І. Демченко, К. Косова, І. Малишевська, С. Миронова, Н. Пахомова, Н. Стадієнко, О. Таранченко, З. Шевців та ін.).

Попри очевидне зацікавлення вчених проблемами соціалізації та соціальної інтеграції дітей з особливими освітніми потребами, інклюзії в сучасному освітньому просторі загальноосвітньої школи, ступінь її системного опрацювання як комплексного феномена у вітчизняних дослідженнях незначний, адже й досі немає ґрунтовних досліджень у напрямі розвитку теоретико-методологічних основ соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., а відтак зберігаються очевидні *суперечності*, які вимагають ефективного і швидкого подолання, зокрема між:

– задекларованими пріоритетами сучасної української соціально-освітньої політики щодо осіб з особливими освітніми потребами та недостатнім рівнем розробленості дієвих механізмів й інструментів їх втілення у життя;

– суспільними і державними вимогами щодо соціальної адаптації й інтеграції осіб з особливими освітніми потребами та неспроможністю соціальних інститутів реалізувати відповідні соціально-педагогічні функції в повному обсязі;

– відмовою від соціально-освітньої сегрегації учнів з особливими освітніми потребами та дискримінаційністю системи загальної середньої освіти щодо них, лімітованістю освітніх можливостей тощо;

– незаперечною значимістю повноцінної соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти, повномасштабного використання потенціалу фізичної культури і спорту та відсутністю сприятливого соціоосвітнього шкільного середовища у цьому контексті;

– практичною цінністю зарубіжного досвіду у сфері соціалізації осіб з особливими освітніми потребами в загальноосвітній школі та несистемним характером наукових студій на цю тематику;

– потребою у сформованій фаховій компетентності та високому рівні готовності педагогічних кадрів забезпечувати якісну соціальну інтеграцію учнів з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітньої школи та їх недостатньою підготовленістю до використання інноваційних форм, методів і технологій під час практичної діяльності в інклюзивному освітньому середовищі.

Актуальність проблеми соціалізації дітей з особливими освітніми потребами через соціоосвітнє середовище загальноосвітньої школи, її незаперечна наукова і практична значимість, недостатня розробленість із позицій сучасної української педагогічної науки та необхідність подолання вказаних суперечностей зумовили вибір теми дослідження **«Теоретико-методологічні основи соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає науковому напряму кафедри педагогіки та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» «Теоретико-методичні засади професійного розвитку особистості». Дисертаційне дослідження виконано відповідно до наукової теми «Теоретико-методичні засади професійного розвитку особистості в умовах євроінтеграційних процесів» (номер державної реєстрації 0116U004108).

Тема дисертації затверджена (протокол № 19 від 09.02.2016) і уточнена (протокол № 58 від 22.10.2019) на засіданні вченої ради Національного університету «Львівська політехніка».

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі й обґрунтуванні теоретико-методологічних основ соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. й визначенні перспектив удосконалення цього процесу у площині нових соціально-освітніх парадигм українського суспільства.

Завдання дослідження:

1. Вивчити стан дослідженості проблеми, окреслити концептуальні підходи до її розв'язання та розкрити категоріально-поняттєве поле.

2. Висвітлити теоретико-методологічні, методичні, організаційні засади соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в системі загальної середньої освіти зарубіжних країн.

3. Визначити стратегічні орієнтири соціалізації учнів з особливими освітніми потребами під час організації освітнього процесу в умовах загальноосвітньої школи, проаналізувати його структуру, зміст, моделі, стратегії та форми.

4. Схарактеризувати культуру сприятливого соціоосвітнього середовища школи й обґрунтувати потенціал фізичної культури та фізичного виховання учнів з особливими освітніми потребами у закладі загальної середньої освіти.

5. Дослідити компетентність педагога в забезпеченні ефективного процесу соціалізації учнів з особливими освітніми потребами та проаналізувати сутність і структуру його готовності до роботи в умовах інклюзивного освітнього середовища закладу загальної середньої освіти.

6. Розкрити практичні аспекти соціалізації учнів з особливими освітніми потребами у загальноосвітній школі засобами інноваційних методів і технологій.

7. З'ясувати перспективи вдосконалення соціалізації учнів з особливими освітніми потребами у проєкції нових соціально-освітніх парадигм.

Об'єкт дослідження – соціалізація учнів з особливими освітніми потребами в загальноосвітній школі.

Предмет дослідження – теорія і практика соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період кінця ХХ – початку ХХІ ст. Нижня хронологічна межа (1990 р.) зумовлена трансформацією засадничих підходів до освіти осіб з обмеженими можливостями й особливими

потребами у світовому масштабі та Україні зокрема, яка виявляється у прийнятті низки міжнародних документів (Всесвітня декларація про освіту для всіх (1990 р.), Саламанкська декларація про принципи, політику і практичну діяльність у сфері освіти осіб з особливими потребами (1994 р.) й ін.) та їх ратифікації Україною з подальшими корективами освітнього законодавства й експериментальними проектами в освітній практиці.

Верхня хронологічна межа (2018 р.) пов'язана з інтенсифікацією інтеграційних, інклюзивних процесів в українському суспільстві й освіті, активним поступом в імплементації світових стандартів у сфері забезпечення права осіб з особливими потребами на якісну освіту, реалізації комплексних, системних антидискримінаційних і антисегрегаційних заходів в українській освіті, зокрема, з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу осіб з особливими освітніми потребами до освітніх послуг (2018 р.), інших нормативно-правових актів, та фіксує теперішній стан дослідженості проблеми.

Концепція дослідження. Основна концептуальна ідея дисертаційного дослідження полягає у тому, що соціалізація дітей з особливими освітніми потребами в умовах середовища загальноосвітньої школи розглядається як комплексна соціально-педагогічна, теоретико-методологічна, науково-методична проблема. Соціалізація є досить широким, утім конкретним науковим поняттям, яке детермінується головним чином двома різновекторними величинами: з одного боку – це відносно стабільний процес, притаманний становленню особистості у певний історико-культурний період, що веде до засвоєння нею тих ціннісних орієнтацій, що властиві тогочасному суспільству, а з іншого – їх характерна динамічна відкритість, що проявляється у здатності особистості адаптуватися до змін у суспільних реаліях, до модифікації соціальних ролей та форм соціалізації в онтогенезі. Як інтегроване суспільне явище, соціалізація осіб з особливими освітніми потребами розглядається у контексті соціальних, політичних, культурних, освітніх процесів у світовому, регіональному і локальному вимірах, а як комплексний феномен досліджується на різних рівнях – теоретико-методологічному та організаційно-методичному. Забезпечення повноцінної соціалізації дітей з особливими освітніми потребами у системі загальної середньої освіти передбачає належне обґрунтування теоретичних, методологічних, організаційних, методичних й інших засад цього процесу, визначення ефективних умов його здійснення на основі осмислення й об'єктивної оцінки здобутків вітчизняної науки і практики та світового досвіду в цій царині. Здійснювана на таких засадах соціалізація учнів з особливими освітніми потребами в системі загальної середньої освіти створює належні передумови для реалізації їхніх прав і можливостей, активної участі в суспільному та шкільному житті нарівні й спільно з іншими членами суспільства в умовах задоволення їхніх специфічних освітніх потреб. Реалізація конструктивних підходів до соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в системі загальної середньої освіти дає змогу подолати суперечності між задекларованою в нашій країні рівноправністю у виборі життєвого шляху, соціальних ніш, освітніх послуг та фактичною лімітованістю

можливостей користування цими правами для соціально вразливих і незахищених груп українського суспільства. З огляду на зазначене концепція дослідження полягає у всебічному аналізі й обґрунтуванні теоретичних і методологічних засад соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Методологія дослідження охоплює багаторівневий комплекс принципів і методів пізнання, доцільність застосування яких детермінована міждисциплінарністю, поліаспектністю проблематики дисертаційної роботи. Методологічна основа дослідження ґрунтується передовсім на актуальних ідеях і положеннях теорії пізнання, законах діалектики та низці загально- і конкретно-наукових підходів (аксіологічного, синергетичного, парадигмального, системного, структурного, функціонального, історичного, компаративного).

Багатогранність проблеми дисертаційної роботи й опертя на вищеназвані методологічні підходи зумовили необхідність використання широкого спектру **методів дослідження**, з-поміж яких: *загальнонаукові* (аналіз, синтез, дедукція, індукція, порівняння, класифікація, узагальнення), які дають змогу аргументувати й обґрунтувати основні положення дослідження; *пошуково-бібліографічний* – для систематизації джерельної бази дисертаційної роботи; *історіографічно-інтерпретаційний* – для вивчення стану дослідженості проблеми, осмислення концептуальних підходів до її розв’язання та характеристики її категоріально-поняттєвого апарату; *історико-порівняльний* – для дослідження зарубіжного досвіду забезпечення соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в системі загальної середньої освіти в історичній ретроспективі, виявлення світових тенденцій у цій сфері; *контент-аналіз* – для вивчення нормативно-правової бази, відповідно до якої розв’язується окреслена проблема на міжнародному та державному рівнях у зарубіжних країнах та Україні; *компонентно-структурний* – для визначення складових елементів сприятливого для соціалізації учнів з особливими освітніми потребами соціоосвітнього середовища; *структурно-функціональний* – для дослідження функцій педагога в забезпеченні процесу соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти, сутності і структури його готовності до їх виконання тощо; *емпіричні* (спостереження, рефлексія та ін.) – для вивчення і розкриття практичних аспектів соціалізації учнів з особливими освітніми потребами у середовищі загальноосвітньої школи.

Звідси, різноаспектність і міждисциплінарність проблеми дисертаційної роботи цілком закономірно передбачають зорієнтованість на методологічний і методичний плюралізм у процесі її дослідження, даючи змогу реалізувати визначені цілі та завдання.

Теоретичну основу дослідження становлять: наукові положення та висновки філософії сучасної освіти (В. Андрущенко, В. Кремень, В. Лутай, В. Скотний); філософські, соціологічні, психологічні, педагогічні концепції соціалізації особистості (Б. Ананьєв, В. Андрущенко, О. Безпалько, М. Бердяєв, І. Богданова, Т. Бондар, Л. Виготський, Л. Вітковскі, Ф. Гіддінгс, Е. Дюркгейм, А. Капська, І. Кон, Ч. Кулі, Р. Лейнг, Т. Логвиненко, М. Лопаткова, М. Лукашевич,

Дж. Мід, А. Мудрик, В. Москаленко, Р. Палоусь, В. Паригін, Т. Парсонс, І. Рогальська, С. Рубінштейн, В. Русскін, Н. Сейко, П. Сорокін, З. Фройд, Е. Фромм, В. Циба, Г. фон Шонебек та ін.); наукові ідеї та висновки щодо соціалізації, соціальної адаптації й інтеграції осіб з особливими потребами (А. Адлер, М. Бітянова, О. Бодальов, Л. Божович, І. Калініченко, М. Монахов, Л. Сохань, О. Сухомлинська, А. Колупаєва та ін.); концептуальні моделі соціалізації дітей і молоді з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища (О. Безпалько, Н. Завгородня, І. Зверева, Г. Бойко, Ю. Бойчук, В. Бондар, Л. Даниленко, І. Демченко, І. Дичківська, О. Завальнюк, В. Засенко, І. Мартиненко, С. Миронова, Н. Пахомова, О. Проскурняк, М. Шермет, Д. Шульженко та ін.); потенціал фізичної культури та спорту в соціалізації учнів з особливими освітніми потребами (О. Алексеев, О. Кізенко, Н. Козачек, В. Мигалюк, О. Мозолєв, Л. Огорелкова, Н. Рубцова, А. Сітовський, І. Турчик, Р. Чудная та ін.); теорії й методики професійної підготовки педагогічних кадрів до професійної діяльності в умовах освітньої інклюзії (Ю. Бойчук Т. Гавлітіна, Г. Давиденко, І. Демченко, К. Косова, І. Малишевська, С. Миронова, Н. Пахомова, Н. Стадієнко, О. Таранченко, І. Хафізулліна, А. Чередник, З. Шевців та ін.); складові готовності педагогів до роботи з дітьми з особливими освітніми потреби (О. Акімова, О. Баранова, Т. Ілляшенко І. Оралканова, І. Садова, Т. Сак, Н. Суховєєва, З. Удич та ін.); використання інноваційних форм, методів і технологій в інклюзивній школі відповідно до індивідуальних потреб учнів (В. Гладуш, Г. Давиденко, Т. Зінчевич-Євстигнєєва, Т. Ілляшенко, С. Іноземцева, А. Свиначук, О. Смілянець, О. Таранченко, В. Тарасун, А. Шевцов та ін.).

Джерельна база дослідження охоплює вітчизняну та зарубіжну соціологічну, філософську, психологічну, педагогічну, методичну літературу з досліджуваної проблеми; міжнародні матеріали нормативного і рекомендаційного характеру щодо забезпечення прав осіб з особливими потребами на освіту й соціалізацію; правові акти зарубіжних країн та України щодо освіти осіб з особливими потребами та їх інтеграції до системи загальної середньої освіти; дисертації, монографії, наукові статті, матеріали періодичних видань і науково-практичних конференцій щодо проблем соціалізації учнів з особливими освітніми потребами, організації їхнього навчання та виховання у закладах загальної середньої освіти.

У дослідженні використовувалися матеріали фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. Сухомлинського, Національної парламентської бібліотеки України, Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, Львівської обласної науково-педагогічної бібліотеки, Австрійської національної бібліотеки (Відень, Австрія), Німецької національної бібліотеки (Франкфурт, Німеччина), Бібліотеки Елізабет Дефо Університету Манітоби (Вінніпег, Канада), Бібліотеки Університету Тампере (Тампере, Фінляндія).

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів полягають у тому, що *вперше* цілісно і системно:

– *розкрито* теоретичні та методологічні основи соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., що охоплюють наукові теорії, концепції, підходи (біхевіоризму, необіхевіоризму, соціального навчання, діалектичного матеріалізму, психоаналізу, психосоціального розвитку, «дзеркального «Я», генетичної епістемології, психотерапевтичної, гуманістичної психології, генетичної психології, соціобіології, когнітивної психології, культурно-діяльній теорії, теорії екологічних систем), які пояснюють розвиток і соціалізацію особистості у контексті психоаналітичного, соціогенетичного, когнітивного, культурно-еволюційного, індивідуально-центрованого напрямів та кризь призму соціалізації осіб з особливими освітніми потребами;

– *визначено ключові аспекти* соціалізації особистості з особливими освітніми потребами в теорії та практиці загальної середньої освіти зарубіжних країн на основі вивчення міжнародних документів нормативного і рекомендаційного характеру та детермінації змісту, завдань й особливостей соціалізації, спрямованої на розвиток соціальних цінностей, умінь і навичок комунікації, самообслуговування, вибору адекватних конкретній ситуації моделей поведінки, здійснення професійної орієнтації тощо;

– *окреслено стратегічні орієнтири* соціалізації у контексті організації освітнього процесу в умовах вітчизняного соціоосвітнього середовища загальноосвітньої школи, що охоплюють детермінанти (аксіологічну, організаційно-педагогічну, психолого-педагогічну, соціальну) та підходи до організації навчання і соціалізації учнів з особливими освітніми потребами (десеґрегацію, інтеграцію-мейнстрімінг, інтеграцію-інклюзію);

– *проаналізовано стратегії організації освітньої інклюзії* та *розкрито* потенціал фізичної культури і фізичного виховання у соціалізації учнів з особливими освітніми потребами;

– *охарактеризовано* сутність і зміст компетентності вчителя шляхом аналізу його ролі та функцій у забезпеченні соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти, *досліджено* складові його підготовки та формування готовності до роботи в умовах інклюзивного класу, а також *висвітлено* потенціал інноваційних методів (методу драматизації, казкотерапії тощо) під час проєктування культури шкільного середовища та розроблення змістової характеристики навчання й виховання;

– *визначено перспективи вдосконалення* соціалізації учнів з особливими освітніми потребами з урахуванням сучасних соціально-освітніх парадигм.

Уточнено наукові дефініції таких понять, як «соціалізація», «потреби», «учні з особливими освітніми потребами», «інклюзія», «інклюзивна освіта», «стратегії соціалізації», «культура шкільного середовища», «школа, доброзичлива до учнів з особливими освітніми потребами»; *з'ясовано* внесок вітчизняних і зарубіжних науковців у розвиток теорії та практики соціалізації учнів з

особливими освітніми потребами в Україні та за кордоном наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Подальшого розвитку набули наукові положення про соціалізацію особистості, що охоплює ступені, стадії, типи, механізми, чинники, моделі, види та фактори, а також теорії і практики соціалізації учнів, які ґрунтуються на врахуванні специфіки роботи педагогів із учнями, котрі мають особливі освітні потреби, й результатах аналізу культури шкільного середовища крізь призму української освітньої політики.

До наукового обігу введено нові факти, теоретичні ідеї та підходи до вивчення процесу соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного соціоосвітнього середовища наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., що опираються на філософську, психологічну, історичну, науково-педагогічну літературу тощо.

Практичне значення дослідження. Систематизовані матеріали та результати дослідження у вигляді теоретичних положень і висновків слугують належним теоретичним, методологічним, методичним забезпеченням процесів соціалізації учнів з особливими освітніми потребами у середовищі загальноосвітньої школи та професійної підготовки педагогічних кадрів до її здійснення. Вони можуть бути використані в освітній практиці українських загальноосвітніх шкіл й освітньому процесі закладів вищої педагогічної освіти.

Матеріали дослідження використані при розробленні робочої навчальної програми та змістового наповнення електронного навчально-методичного комплексу дисципліни «Професійна педагогіка» (тема № 3 «Теоретико-методологічні основи функціонування професійної освіти в Україні») для здобувачів освіти третього освітньо-наукового рівня (доктора філософії) у віртуальному навчальному середовищі Національного університету «Львівська політехніка» (рекомендовано Науково-методичною радою Національного університету «Львівська політехніка» (протокол № 44 від 05.09.2019 р.), а також навчальної програми «Фізичне виховання» для учнів 1–4 класів із розладами аутистичного спектру (рекомендовано Науково-методичною комісією зі спеціальної педагогіки Науково-методичної ради МОН України (протокол № 6 від 13.11.2020 р.).

Отримані в результаті дослідження відомості, дані, науково-методичні розробки, систематизовані й узагальнені положення доповнюють базу для подальших теоретико-методологічних і методичних студій із різноманітних проблем соціалізації дітей і молоді, соціальної інтеграції й адаптації осіб з особливими потребами, прогнозування інтеграційних та інклюзивних тенденцій в українській освіті та професійній підготовці педагогів до роботи в умовах «Нової української школи». Матеріали дисертаційної роботи можна використовувати при укладанні підручників, навчальних посібників із теорії та історії педагогіки, соціальної педагогіки, корекційної педагогіки, під час розробки методичних рекомендацій щодо організації освітнього процесу в інклюзивних класах тощо.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка

№ 01/10-450 від 20.05.2020 р.), Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка № 06/36 від 24.06.2020 р.), Криворізького державного педагогічного університету (довідка № 01-314/3 від 26.06.2020 р.), Національного університету «Львівська політехніка» (довідка № 67-01-1003 від 06.07.2020 р.), Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (довідка № 68-20-370 від 07.07.2020 р.), Львівської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 74 Львівської міської ради (довідка № 252 від 29.10.2020 р.), Середньої загальноосвітньої школи № 41 м. Львів (довідка № 193 від 23.12.2020 р.), Ліцею № 45 Львівської міської ради (довідка № 7 від 11.01.2021 р.), Середньої загальноосвітньої школи № 68 м. Львів (довідка № 08 від 11.01.2021 р.), Комунального закладу Львівської обласної ради «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» (довідка № 6 від 12.01.2021 р.).

Особистий внесок здобувача. Усі представлені в дисертації наукові результати одержані автором самостійно. У працях, опублікованих у співавторстві, здобувачеві належить: розробка періодизації розвитку навчальних посібників для дітей з порушеннями когнітивного розвитку [3]; аналіз науково-педагогічної літератури з проблеми фізичної підготовленості студентів різної статі на різних етапах навчання у закладах вищої освіти України [4]; аналіз досвіду розвитку інклюзивної шкільної освіти у країнах Європейського союзу [5]; характеристика інклюзивного освітнього середовища [6]; дослідження специфіки соціалізації особистості засобами шкільного спорту у контексті історико-педагогічного аналізу [7]; виокремлення факторів, які впливають на морфофункціональний стан здобувачів освіти [9]; дослідження історії розвитку та основних напрямів роботи Херсонського обласного центру з фізичної культури та спорту інвалідів «Інваспорт» [10]; визначення й обґрунтування концептуальних засад формування здоров'я школярів у Великій Британії [11]; обґрунтування теоретичних та методичних засад використання культурно-просвітницьких заходів, спрямованих на пропаганду здорового способу життя [12]; теоретичний аналіз і узагальнення сучасних аспектів формування та інтеграції здоров'язбережувальних компетентностей здобувачів освіти у процесі їхньої фізичної підготовки [13]; виявлення особливостей рекреаційної діяльності та її впливу на розвиток і збереження здоров'я людини [14]; розробка авторської експериментальної програми занять плаванням у позаакадемічний час [15]; визначення змістового компонента олімпійської тематики в загальноосвітній навчальній програмі з фізичної культури [16]; виокремлення міжнародних тенденцій соціалізації осіб з особливими освітніми потребами в загальноосвітній школі [19]; виокремлення особливостей інтеграції учнів з особливими освітніми потребами в середовище загальноосвітньої школи [22]; характеристика можливостей для занять спортом в академічному середовищі школи країн Європи [27]; виявлення особливостей самостійних занять з варіативного модуля «туризм» згідно з навчальною програмою з фізичної культури для 5–9 класів [28]; аналіз значення фізичної культури у формуванні особистості школярів [29]; огляд зарубіжного досвіду розвитку інклюзивної освіти [30]; аналіз концептуальних засад впровадження

інклюзивної освіти [31]; розробка змістового наповнення навчальної програми [32]; розробка програми реабілітації для осіб з ампутацією нижніх кінцівок [33]; розробка програми фізіотерапії для молоді після транстибіальної ампутації нижніх кінцівок [34]; аналіз особливостей шкільних програм з фізичної культури в європейських країнах [35]; розробка вправ для самостійних занять здобувачів освіти [36]; розробка вправ для осіб із захворюваннями органів дихання [37]; розробка методичного забезпечення для проведення рухливих ігор на заняттях плавання [38]; розробка рекомендацій для самостійних занять фізичними вправами [39]; розробка тем теоретичного курсу [42]; розробка комплексу вправ для проведення занять у спеціальних медичних групах для осіб з хворобами опорно-рухового апарату [43]; розробка комплексу вправ для проведення занять з фізичного виховання студентів спеціальної медичної групи [45].

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї, положення і результати дослідження апробовано під час участі у міжнародних і всеукраїнських науково-практичних та науково-методичних конференціях: «Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи» (Дрогобич, 2011, 2013, 2015, 2017, 2019 рр.), «Молодий вчений: інтеграційні питання сучасних технологій, спрямованих на здоров'я людини» (Херсон, 2017 р.), «Філософія здоров'я – здоровий спосіб життя – здорова нація» (Херсон, 2018 р.), VI Міжнародній конференції з науки, культури і спорту (Львів, 2018 р.), «Медико-біологічні проблеми фізичного виховання різних груп населення, ерготерапії, інклюзивної та спеціальної освіти» (Луцьк, 2019 р.), «Концептуальні шляхи реформування та розвитку педагогічних наук» (Херсон, 2019 р.), «Проблеми активізації рекреаційно-оздоровчої діяльності населення» (Львів, 2020 р.), «Сучасні тенденції розвитку науки і освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів» (Мукачеве, 2020 р.), «Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки» (Одеса, 2020 р.), «Психологія та педагогіка у XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень» (Київ, 2020 р.), «Physical activity and quality of a person's life» (Луцьк, 2020 р.), «Актуальні проблеми підготовки фахівців із фізичного виховання у контексті Болонського процесу» (Івано-Франківськ, 2020 р.).

Матеріали дослідження обговорювалися на наукових семінарах і засіданнях кафедри педагогіки та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка» (2016–2021 рр.), а також розглядалися на міжкафедральному науковому семінарі з педагогічних спеціальностей Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 113 від 09.02.2021 р.).

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з фізичного виховання і спорту на тему «Організаційно-методичні аспекти фізичного виховання дітей старшого дошкільного віку з відхиленнями у стані здоров'я» (спеціальність 24.00.02 – фізична культура, фізичне виховання різних груп населення) захищена у 2006 р. у Львівському державному інституті фізичної культури. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використовувалися.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження висвітлено у 45 публікаціях, з-поміж яких: 1 монографія, 1 навчальний посібник, 8 статей у

виданнях, що індексуються наукометричними базами даних (з них 2 у виданнях, що включені до Scopus, 2 – у Web of Science, 4 – у виданнях, що водночас належать до переліку наукових фахових видань України), 15 статей у наукових фахових виданнях України, 1 стаття у періодичному виданні іншої держави, 5 праць апробаційного характеру, 1 навчальна програма (рекомендована МОН України), 13 праць, що додатково відображають результати дисертації.

Структура дисертації. Дисертація складається з анотацій українською та англійською мовами, вступу, п'яти розділів, висновків до кожного з них, переліку використаних джерел (619 найменувань, з яких 137 – іноземними мовами) та 12 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 548 сторінок, основний зміст викладено на 406 сторінках. Робота містить 8 таблиць і 14 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено його мету, завдання, об'єкт, предмет, методологічну та теоретичну основу; представлено концепцію, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення дисертації; подано відомості про апробацію і впровадження одержаних результатів, особистий внесок здобувача у спільних публікаціях; вказано обсяг і структуру роботи.

У першому розділі дисертації – **«Соціалізація особистості з особливими освітніми потребами як науково-педагогічна проблема (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)»** – проаналізовано категорійно-поняттєвий апарат дослідження соціалізації особистості; охарактеризовано дефініцію «діти з особливими освітніми потребами» та наукові підходи до її розуміння; висвітлено концептуальні засади соціалізації учнів з особливими освітніми потребами (кінець ХХ – початок ХХІ ст.); а також представлено результати аналізу дослідженості проблеми в історичній ретроспективі.

У ході дослідження встановлено, що поняття «соціалізація» використовується як основоположна дефініція різними науками й у загальнонауковому контексті відображає процес становлення та входження особистості в суспільство через наслідування загальних зразків поведінки і відносин між індивідами. Проаналізовано різноманітні підходи до соціалізації, специфіка яких відображена у дослідженнях науковців: соціологічні (Ф. Гіддінгс, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, В. Русскін, П. Сорокін, В. Ціба); філософські (Е. Брайтмен, П. Дітс, Р. Керол, А. Кнудсон, Ч. Кулі, Дж. Мід, А. Войтовська); психологічні (К. Левін, Д. Майєрс, Л. Виготський, З. Фройд, Б. Ананьєв, І. Кон, Г. Костюк, С. Рубінштейн); соціально-педагогічні (О. Безпалько, А. Капська, І. Рогальська, О. Рассказова, Н. Сейко, С. Товщик, Е. Фленеген, А. Явловська, Дж.-М. Кемп та педагогічні (Г. Бойко, Ю. Бойчук, Т. Веретенко, Л. Даниленко, І. Демченко, І. Дмитрієва, В. Засенко, І. Мартиненко, С. Миронова, Н. Пахомова, О. Проскурняк, М. Шеремет, Д. Шульженко). З'ясовано, що з психолого-педагогічного погляду соціалізація – це процес, що має певні ступені (дошкільний, активне пізнання, завершальний) та стадії (первинна, вторинна; дотрудова,

трудова, посттрудова); складається з визначених типів (стихійна, відносно спрямована, спеціально-контрольована); видів (ейкуменна, мезосоціалізація, економізація, політизація, етнокультурна соціалізація) і моделей (стихійна, позашкільна, традиційна, селекційна, гуманістична); передбачає використання соціально-психологічних механізмів (імпринтинг, наслідування, ідентифікація, рефлексія, інтеріоризація, екстеріоризація); охоплює сукупність основних чинників (вроджених механізмів, соціальних умов, свідомого, спрямованого навчання, освіти і виховання) та факторів (мегафактори, макрофактори, мезофактори, мікрофактори).

Здійснено семантичний аналіз ключового поняття «дитина з особливими освітніми потребами» на основі інтерпретації термінів «потреби» та «особливі потреби». Поняття «діти з особливими освітніми потребами» містить у собі інтегровану складову терміна «особливі потреби», що позиціонується у законодавчому полі як особи, що не можуть обійтися без «додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту». Проаналізовано нормативно-правові документи міжнародного та національного рівнів, що пов'язані з проєкцією на особистість дитини з особливими освітніми потребами. Термін «особи з особливими освітніми потребами» застосовується до тих дітей, організація освітнього процесу яких потребує використання додаткових ресурсів. З психолого-педагогічної перспективи це поняття охоплює широку категорію дітей, а саме: обдарованих дітей, дітей з порушенням психічного та фізичного розвитку, дітей з інвалідністю, представників різних соціально вразливих груп (безпритульних, сиріт тощо). Наприкінці ХХ ст. в Україні поняття «особа з особливими освітніми потребами» було суттєво звужено і використовувалося під час впровадження інклюзії. Беззаперечним є той факт, що наукова дефініція «особливі освітні потреби» безпосередньо пов'язана з термінами «інклюзія» та «інклюзивна освіта». У працях українських науковців початку ХХІ ст. ця категорія є дещо розширеною й асоціюється з дітьми, які, по-перше, мають порушення психофізичного розвитку, емоційні розлади; по-друге, яким надається постійна або тимчасова підтримка в освітньому процесі; по-третє, які потребують додаткової підтримки в освітньому процесі; по-четверте, освітні потреби яких виходять за межі загальноприйнятих норм.

Доведено, що плюралізм наукових поглядів і теорій щодо проблеми розвитку особистості в процесі соціалізації, у тому числі з особливими освітніми потребами, уможливив розширити дослідницьке поле за рахунок міждисциплінарних досліджень і різноманітних методологічних підходів. На основі виконаного аналізу теорій соціалізації особистості виявлено різновекторність щодо її інтерпретації. З одного боку, соціалізація розглядається як набір біологічних чинників, що виявляються у вигляді конфронтацій у зовнішньому середовищі, а з іншого – як структурно-системне утворення, котре є одночасно і віддзеркаленням взаємодії особистості з іншими членами суспільства, і результатом останньої, тобто оцінки іншими цієї особистості, відчуття власної приналежності до цього соціуму через засвоєння норм, правил, цінностей тощо.

Проаналізовано концепції та наукові теорії, які пояснюють розвиток і соціалізацію особистості (біхевіоризму, необіхевіоризму, соціального навчання, діалектичного матеріалізму, психоаналізу, психосоціального розвитку, «дзеркального «Я», а також генетичної епістемології, психотерапевтичної, гуманістичної психології, генетичної психології, соціобіології, когнітивної психології, культурно-діяльній теорії, теорії екологічних систем). У ході дослідження окреслено процес соціалізації у площині психоаналітичного, соціогенетичного, когнітивного, культурно-еволюційного, індивідуально-центрованого напрямів крізь призму соціалізації осіб з особливими освітніми потребами.

З'ясовано, що соціалізація дітей з особливими освітніми потребами – це складний і динамічний процес, триває впродовж усього життя, тому шкільне середовище є ключовим у ньому, адже тут відбувається засвоєння і відтворення соціальних норм, цінностей, суспільної культури, життєвих навичок через комунікативну взаємодію з іншими учасниками освітнього процесу й активну співучасть у практичній діяльності відповідно до стихійних або спеціально організованих умов життя на різних етапах розвитку особистості.

Історіографічний аналіз джерел і літератури дав змогу констатувати багатогранність й актуальність обраної проблематики. Це, своєю чергою, сприяє об'єктивному вивченню проблеми соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища. Водночас установлено, що питання соціалізації дітей з особливими освітніми потребами з урахуванням суспільно-культурних трансформацій, розширенням мережі інклюзивних шкіл і класів, зміщенням акцентів на вивчення організації відповідного освітнього середовища, підготовки педагога до реалізації завдань соціалізації учнів з особливими освітніми потребами залишається недостатньо вивченим і потребує детального дослідження.

У другому розділі – **«Соціалізація особистості з особливими освітніми потребами у практиці загальної середньої освіти зарубіжних країн»** – дослідницький інтерес сфокусовано на проблемі інтеграції учнів з особливими освітніми потребами в середовище закладу загальної середньої освіти крізь призму міжнародної освітньої політики; характеристиці психолого-педагогічних аспектів соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в теорії і практиці загальної середньої освіти зарубіжних країн; виявленні особливостей організації освіти школярів з особливими освітніми потребами в зарубіжній загальноосвітній школі.

З'ясовано, що ідея інтеграції осіб з особливими освітніми потребами в межах єдиного освітнього простору упродовж десятиліть є об'єктом пильної уваги світової спільноти, проголошена в XXI ст. однією із пріоритетних у міжнародній освітній політиці та знайшла втілення у численних міжнародних документах нормативно-правового і рекомендаційного характеру. Із середини XX ст. прийнято низку нормативних документів, з-поміж яких найважливішими є: Конвенція про боротьбу з дискримінацією у галузі освіти (1960 р.), Всесвітня декларація про освіту для всіх (1990 р.), Саламанкська декларація про принципи, політику і практичну діяльність у галузі освіти осіб з особливими потребами (1994 р.),

Інчхонська декларація (2015 р.). Ці фундаментальні документи стали результатом продуктивної міжнародної співпраці та консенсусу різних країн щодо необхідності подолання дискримінаційності у національних системах шкільництва стосовно осіб з особливими освітніми потребами, забезпечення їм права на здобуття якісної освіти відповідно до їхніх здібностей і можливостей. Отож, нормативні положення утверджують право осіб з особливими освітніми потребами на здобуття якісної освіти без будь-яких проявів дискримінації та визначають вектор рішень щодо створення ефективної системи освітньої інклюзії.

Нормативні й концептуальні документи в галузі освіти осіб з особливими освітніми потребами зумовлюють загальні тенденції розбудови національних освітніх систем, а саме у напрямі:

- трансформації національних соціально-освітніх політик стосовно осіб з особливими освітніми потребами, що виявляється у розробленні державних концепцій, моделей, стратегій, планів, програм, законів щодо забезпечення освіти цієї категорії населення у межах систем загальної середньої освіти;

- реорганізації традиційної системи спеціальної освіти дітей з особливим освітніми потребами, зокрема її інтеграції з системою загальної середньої освіти, інтенсифікації взаємодії та співпраці цих двох систем, удосконалення функцій і завдань закладів спеціальної освіти;

- розширення співпраці громадських структур, сім'ї, школи в питаннях освіти й виховання дітей з особливими освітніми потребами, передовсім урізноманітнення форм участі громадськості в їх організації, надання допомоги сім'ям із дітьми з особливими потребами;

- адаптації програмно-методичного забезпечення загальноосвітньої школи до особливих освітніх потреб учнів, що зумовлює розроблення індивідуальних освітніх і додаткових корекційно-розвивальних програм;

- удосконалення професійної підготовки педагогічних кадрів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, що виявляється в модернізації цілей та змісту педагогічної освіти, впровадженні нових педагогічних напрямів, профілів і спеціальностей, розробленні спеціальних курсів у межах додаткової неформальної та післядипломної освіти.

У розвинутих країнах інклюзивну освіту розглядають не лише як засіб забезпечення рівності прав усіх дітей на здобуття освіти, а й як ключовий чинник їх соціалізації, гармонійного входження у соціум. Проаналізовано досвід США, Канади, Німеччини, Італії та Скандинавських країн щодо соціалізації дітей з особливими освітніми потребами. Встановлено, що, незважаючи на існування відмінностей у законодавстві, адміністративних, фінансових й організаційних підходах до організації інклюзивного навчання, спільними для них є забезпечення таких чинників соціалізації учнів з особливими освітніми потребами, як:

- створення сприятливого психологічного клімату у класі та школі; максимальне залучення всіх дітей до освітнього процесу;

- надання корекційно-розвиткових послуг та психолого-педагогічного супроводу;

- високий рівень кадрового, матеріально-технічного та навчально-методичного забезпечення освітньої інклюзії;
- використання командного підходу при реалізації завдань інклюзивної школи.

Зміст і завдання соціалізації у розвинених країнах світу реалізуються відповідно до таких напрямів, як: освітній – забезпечує освоєння знань, формування і розвиток умінь і навичок, передбачених освітніми програмами для учнів відповідного віку з урахуванням рівня порушень конкретної дитини; *реабілітаційний* – спрямований на збереження і поліпшення стану здоров'я учня, адаптаційних можливостей організму, усунення, при можливості, наявних дисфункцій; *соціальний* – передбачає адаптацію дитини до інклюзивного освітнього середовища, розвиток практичних умінь і навичок, що забезпечують її соціалізацію та інтеграцію у соціум.

Узагальнення та систематизація досвіду зарубіжних країн (Німеччини, Австрії, Швейцарії, Великої Британії, Італії, США) щодо організації освіти учнів з особливими освітніми потребами у системі загальношкільної освіти уможливають формування висновку про те, що кожна країна намагається створити, розвинути й удосконалити власну модель інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в єдиний освітній простір школи з огляду на властиві їй соціально-економічні умови, традиції, ціннісні орієнтації державних інститутів і суспільства, національну політику в галузі освіти тощо. На етапі впровадження у практику ці моделі зазнають диференціації і трансформації на рівні окремих регіонів, адміністративно-територіальних одиниць та навіть громад, згідно з їхніми специфічними локальними умовами, потребами і можливостями, даючи змогу кожній дитині відчувати себе повноцінним учасником шкільного життя відповідно до індивідуальних потреб і можливостей та наявних ресурсів й умов.

У третьому розділі дисертації – **«Методологічні орієнтири соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах загальноосвітньої школи»** – охарактеризовано зміст аксіологічної, організаційно-педагогічної, психолого-педагогічної, соціальної детермінант; виконано аналіз методологічних підходів, що застосовуються у процесі соціалізації учнів з особливими освітніми потребами під час навчання у загальноосвітній школі, а також виокремлено стратегії організації навчання та соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в умовах закладу загальної середньої освіти крізь призму моделей освітньої інклюзії.

На основі виконаного аналізу встановлено, що залучення дітей з особливими освітніми потребами до освітнього процесу має на меті дві головні цілі:

- соціалізацію через взаємодію з іншими учнями та педагогами, що сприяє формуванню у цієї категорії дітей соціальних навичок (soft skills) та вміння самостійно розв'язувати конкретні проблеми;
- здійснення позитивного впливу на однолітків з нормотиповим розвитком, сприяючи формуванню нових цінностей в усіх учнів.

Результати аналізу змісту аксіологічної, організаційно-педагогічної, психолого-педагогічної, соціальної детермінант навчання учнів з особливими

освітніми потребами дали підставу констатувати їхній нерозривний взаємозв'язок в організації інклюзивного освітнього середовища. З'ясовано, що аксіологічна детермінанта передбачає формування ціннісних орієнтацій усіх учасників освітнього процесу (багатоманітність і повага до унікальності кожної дитини; взаємодопомога; визнання альтернативності; морально-етичні цінності). Організаційно-педагогічна детермінанта виявляється у фізичному облаштуванні освітнього середовища, розробленні освітніх програм і навчальних планів, наданні спеціальних послуг, застосуванні диференційного й індивідуально-орієнтованого підходів, доборі відповідних форм, методів і засобів навчання, застосуванні стратегій і методичних прийомів, які сприяють ефективному навчанню кожного учня в інклюзивному класі. Психолого-педагогічна детермінанта полягає в усвідомленні індивідуальних психологічних особливостей кожної дитини та передбачає розуміння психосоціальної логіки побудови освітнього процесу. Соціальна детермінанта виступає яскравим показником готовності суспільства до змін і відкритості щодо педагогічних інновацій, впровадження нових ідей, концепцій та стратегій, а також відповідає за взаємодію різних інституцій, головною метою яких є легітимізація інклюзивної освіти.

Охарактеризовано методологічні підходи, що застосовуються з метою соціалізації дітей з особливими освітніми потребами на основі всебічного аналізу їхніх характерних ознак: *десеґрегаційний*, використання якого спрямоване на розширення права доступу до освіти дітей з особливими потребами, проте він характеризується обмеженими можливостями їхньої соціалізації; *інтеграційний*, застосування якого передбачає пристосування дитини до освітнього середовища; *інклюзивний* – спрямований на пристосування освітнього середовища до потреб дитини. З'ясовано, що відповідно до інтеграційного підходу розрізняють локальну (передбачає наявність спеціальних класів для дітей з особливими освітніми потребами, які належать до середовища загальноосвітньої школи, при цьому неповносправні учні не контактують між собою та здоровими однолітками), суспільну (охоплює інтеракцію через різні форми суспільної активності, однак більша частина спільно проведеного часу припадає на сегрегацію (поділ за формами неповносправності)) та функціональну інтеграцію (охоплює навчання дітей з особливими освітніми потребами у звичайних класах).

На противагу інтеграції інклюзія імплікує радикальну реформу освіти, зокрема у сфері оновлення шкільних освітніх програм, розроблення критеріїв оцінювання та створення учнівських груп, суспільного середовища. Такий підхід ґрунтується на сприйнятті різноманітності з огляду на стать, національність, расу, мову, соціальний статус, неповносправність тощо. Інклюзивний підхід передбачає визнання відмінностей, які існують між учнями, коли кожна дитина особлива зі своїми фізичними й психологічними особливостями, потребує поваги і розуміння з боку усіх учасників освітнього процесу. Такий підхід стає основоположним у сучасній освітній парадигмі, тому його розвиток передбачає комплексну орієнтацію на зосередження уваги до особистості загалом, а не на окремих її аспектах. Наголошено, що інклюзія передбачає зменшення перешкод у навчанні для всіх учнів без винятку, та має на меті створення сприятливого й

стимулюючого середовища як для учнів, так і для персоналу, в якому підтримка, допомога і взаємодопомога визначаються видами діяльності, що сприяють підвищенню здатності педагогів і адміністрації закладу загальної середньої освіти своєчасно реагувати на різноманітність учнів.

Встановлено, що навчання дітей з особливими освітніми потребами в Україні регулюється не лише вітчизняними нормативно-правовими актами в галузі освіти, а й законодавством про права осіб з інвалідністю, а також про права дітей. У ХХІ ст. спостерігається тенденція поступової відмови від закладів спеціальної освіти інтернатного типу, а відтак – організації навчання учнів з особливими освітніми потребами на основі інтеграції й інклюзії. Нині система освіти цієї категорії дітей охоплює мережу спеціальних закладів (спеціальні школи і навчально-реабілітаційні центри) та інклюзію, яка передбачає створення спеціальних інклюзивних груп (класів) у закладах загальної середньої освіти.

У контексті моделей організації інклюзивної освіти виокремлено специфіку застосування стратегій організації інклюзії: метакогнітивні, когнітивні, соціально-афективні; профілактичні, підтримувальні, корекційні, комплексні; стратегія когнітивного навчання, використання потенціалу формульованого оцінювання та зворотного зв'язку, саморегульованого навчання, мнемотехніки, повторення і практики, додаткової й альтернативної комунікації тощо.

З'ясовано, що одне із чільних місць у процесі соціалізації учнів, які мають особливі освітні потреби, належить фізичній культурі та фізичному вихованню, які мають позитивний терапевтичний вплив на рухову активність, психічний і соматичний стан здоров'я учнів з особливими освітніми потребами, адже раціонально підібрана й адекватна фізична активність для учнів цієї категорії сприяє стимулюванню діяльності центральної нервової системи, дезактуалізації патологічних переживань, підвищенню соціальної активності й розвитку комунікативних здібностей. Доведено, що фізична культура і спорт завдяки силі впливу, що активно діє на організм, суттєво підвищують рівень фізичної підготовки, розширюють коло спілкування дитини з особливими освітніми потребами, стимулюють «дух змагальності», забезпечують можливості для спільної участі у виконанні фізичних вправ, іграх, змаганнях, загалом – сприяють формуванню оздоровчого середовища, в якому можливі самореалізація й самоствердження учнів з особливими освітніми потребами, відбувається їхня соціалізація.

Виокремлено форми і методи, що довели свою ефективність під час організації та проведення занять з фізичного виховання з учнями, які мають особливі освітні потреби:

- індивідуальні (форми, що визначають можливість організації заняття педагога з одним учнем; методи підбираються індивідуально, з урахуванням особливостей, функціональних можливостей і потреб дитини); така форма і методика організації занять з фізичного виховання з учнями з особливими освітніми потребами є найбільш ефективною;

- групові (форма, коли педагог працює з групою до 10 осіб; при цьому доцільною й навіть необхідною умовою є присутність асистентів учителя, котрі

виконують допоміжні функції з організації заняття, встановлюють устаткування й інвентар тощо);

- індивідуально-групові (форма, при якій заняття організує і проводить вчитель, а асистенти працюють індивідуально з учнями під його керівництвом); як свідчить практика, ефективність застосування такої форми організації освітнього процесу є достатньо високою, бо в занятті беруть участь відразу декілька учнів з особливими освітніми потребами, що формує у них навички спілкування в колективі та підвищує емоційний тонус заняття, створює позитивну психологічну атмосферу.

У четвертому розділі – **«Культура шкільного середовища та компетентність вчителя у роботі з учнями з особливими потребами»** – представлено науково-методологічну проєкцію культури шкільного середовища та змістову характеристику навчання й виховання як його елементів; висвітлено сучасну проблему агресивного учнівського середовища та учнів з особливими освітніми потребами у ньому; виконано аналіз сутності та змісту компетентності вчителя, що працює з дітьми з особливими освітніми потребами, а також його підготовки до роботи в умовах інклюзивної школи.

Культура шкільного середовища – це система, що охоплює взаємопов'язані і взаємодоповнювані компоненти, які формують унікальність школи як соціального інституту, відображає його надбання, що є результатом всього періоду функціонування, місце у системі освіти, сформоване конструктивне академічне середовище, цінності, які культивуються в академічній спільноті, до якої належать учні, педагогічні працівники, адміністрація, батьки / опікуни, представники громади тощо. До основних компонентів культури шкільного середовища належать правила, традиції, норми, цінності, що відображають специфіку навчальної і виховної діяльності вчителів та учнів і становлять упорядковану ієрархію значимості. Науково-методологічна проєкція культури шкільного середовища обґрунтовує систему цінностей сучасної школи та розвитку її культури, до яких відносять зв'язки школи з оточенням, міжособистісні взаємини, учнівську активність, знання; декларує не лише унікальність закладу загальної середньої освіти, а й здійснює пошук адресатів, які поділяють її систему цінностей.

Науково-методологічна проєкція культури шкільного середовища та змістова характеристика навчання й виховання як його елементів мають важливе значення для впровадження практики освітньої інклюзії у закладі загальної середньої освіти, що, на наше переконання, є важливим завданням державного й суспільного рівнів і насамперед передбачає оцінку цінностей, принципів, переконань і ставлення педагогів до цього явища. У цьому випадку школа ніби балансує між власною візією цінностей, переконань ідеології майбутнього розвитку та необхідністю пристосування до очікувань, потреб інших – суспільства, інституцій, окремих осіб. Передовсім йдеться про їх функціонування та взаємодію з локальним середовищем, місцевою громадою, батьками, які є активними учасниками академічного середовища, що постійно змінюється. Це

стосується і дітей з особливими освітніми потребами, навчання й виховання яких вимагає своєрідного емоційно-виваженого підходу з боку педагогічного колективу школи.

Охарактеризовано педагогічну комунікацію вчителя з учнями, вчителя з батьками та вчителя з учнями, що мають особливі освітні потреби. Акцентовано увагу на інклюзивному освітньому середовищі класу та виокремлено декілька підходів. Перший передбачає сконцентрованість уваги на учневі як об'єкті дослідження, та залучення клінічних психологів і спеціальних педагогів, діяльність яких пов'язана з наданням консультативної допомоги вчителям закладу загальної середньої освіти, а також батькам. У центрі уваги другого підходу перебувають клас і групові процеси, що відбуваються у ньому. Об'єктом дослідження тут виступають стратегії пошуку способів організації учнів для спільної навчальної діяльності під час занять.

На підставі результатів аналізу джерельної бази дослідження встановлено, що, зважаючи на важливість цінностей, принципів, переконань і ставлення педагогів до освітньої інклюзії, важливим завданням національного рівня є їх оцінка перед впровадженням у практику закладу загальної середньої освіти. З'ясовано, що вивчення та поширення педагогічного досвіду вчителів інклюзивних класів є важливим з огляду на формування позитивного ставлення педагогів, у яких такий досвід відсутній.

Досліджено особливості агресивного учнівського середовища в умовах школи, в тому числі й щодо дітей з особливими освітніми потребами. З'ясовано, що одним із найскладніших завдань успішної інтеграції учнів з особливими освітніми потребами є їхня активна співучасть в освітньому середовищі школи поряд із учнями з нормотиповим рівнем розвитку. Виокремлено найбільш характерні для дитячого і підліткового віку види агресії, які виходять від дітей з особливими освітніми потребами та їх здорових ровесників: 1) винуватцем є учень без особливих освітніх потреб, а жертвою – учень, який їх має; 2) як винуватець, так і жертва є учнями з особливими освітніми потребами; 3) винуватцем є учень з особливими освітніми потребами, а жертвою – учень, який їх не має.

Виконано аналіз компетентностей вчителя, який працює з дітьми з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі закладу загальної середньої освіти, з-поміж яких виокремлено: організаційні, пізнавальні, терапевтичні та міжперсональні. З'ясовано, що функції педагога в сучасному освітньому процесі значно розширюються і мають інтегративний характер. Ключовими компетентностями сучасного педагога, з огляду на впровадження системи інклюзивного навчання, стають: здатність до адаптації; вміння координувати свої дії з діями інших членів педагогічного колективу, представників закладів спеціальної освіти, інклюзивно-ресурсних центрів, громадських організацій та ефективно співпрацювати з ними; здатність налагодити допомогу та керувати проблемами, які виникають в інклюзивному освітньому середовищі; вміння оцінювати учнів відповідно до їхніх потреб і можливостей; здатність адаптуватися до нових освітніх реалій й уміти відповідно коригувати і вдосконалювати зміст навчання; здатність запобігати труднощам у

навчанні, підтримувати залучення до освітнього процесу усіх учнів, у тому числі дітей з особливими освітніми потребами; здатність поважати відмінності й особливості кожного школяра; здатність приймати етико-моральні цінності, пов'язані з педагогічною професією.

У п'ятому розділі – **«Інноваційні форми і методи соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища»** – висвітлено специфіку інноваційної діяльності педагогів з учнями, які мають особливі освітні потреби, схарактеризовано інноваційні методи соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища, а також визначено перспективи вдосконалення цього процесу у площині нових соціально-освітніх парадигм.

Результати дослідження засвідчили, що присутність дітей з особливими освітніми потребами у закладах загальної середньої освіти ставить перед суспільством цілу низку викликів, розв'язання яких покладається на батьків, освітян, медиків, суспільство і державу загалом. Однак найскладнішими з них є ті, що постають безпосередньо перед дитиною з особливими освітніми потребами, адже вона повинна пройти адаптацію до умов шкільного середовища та постійно боротися зі своєю недугою. Це зумовлює необхідність тісної співпраці між тими, хто формує життєвий простір дитини, зокрема академічної спільноти школи, де дитину оточують нові для неї обличчя, – вчителі, однолітки, шкільний персонал тощо.

Зазначено, що в дітей з особливими освітніми потребами обмежені можливості через хвороби, які ускладнюють формування у них пізнавальних і соціальних компетентностей, впливають на розвиток їхньої активності та рівень соціалізації. Тому головним завданням фахівців (педагогів, асистентів учителя, асистентів дитини, психологів, лікарів та ін.) має стати створення таких умов, що дали б змогу нівелювати наслідки хвороби, а також сформувати освітнє середовище учня в найближчому родинному оточенні та закладі загальної середньої освіти. Зроблено акцент на організації занять, які розвивають здібності дітей з особливими освітніми потребами, а також охарактеризовано навчально-вирівнювальні, корекційно-компенсаційні, логопедичні та соціотерапевтичні заняття.

Акцентовано увагу на необхідності пристосування змісту, форм, методів і технологій навчання дітей з особливими освітніми потребами як імперативу для всіх предметів шкільної програми. Заклади загальної середньої освіти, в яких навчаються учні з особливими освітніми потребами, мають набути статус «Школа, доброзичлива для учнів з особливими освітніми потребами». Виокремлено практичні аспекти соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища. З метою підвищення ефективності процесу соціалізації звернено увагу на потенціал інноваційних методів, які зарекомендували себе ефективними у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Серед широкого спектру інновацій перевагу віддано методам драматизації й арт-терапії. Зокрема, метод драматизації має виховний, терапевтичний й освітній вплив на розвиток особистості. Встановлено, що його можна використовувати не лише при

вивченні окремих дисциплін шкільної освітньої програми, а й як педагогічний вплив, що виконує освітньо-виховну функцію. У цьому контексті головною метою методу драматизації є підготовка учня до життя в соціумі, концентрування його уваги на актуальних проблемах соціально-політичного й культурного життя суспільства. Визначено, що драма дає учневі можливість сформулювати власне уявлення про світ, який його оточує, і власну думку щодо того, яким він мав би бути.

Установлено, що на основі арт-терапевтичних методик можна реально допомогти дітям з особливими освітніми потребами відчувати різноманіття навколишнього середовища, пізнати власне «Я», розкрити його й увійти до світу дорослих, а також повноцінно існувати та взаємодіяти в ньому. Арт-терапія, будучи безпечним методом зняття напруги, не має жодних обмежень чи протипоказань, бо передбачає використання мистецтва як терапевтичного чинника. На основі використання в освітньому процесі арт-терапії учні в інклюзивних класах можуть отримати реальний досвід усвідомлювати себе, розвивати нові вміння і навички та розширювати діапазон соціалізації. З'ясовано, що з-поміж усього спектру арт-терапевтичних методик найбільш популярною у роботі з учнями, які мають особливі освітні потреби, є казкотерапія. Доведено, що казки здатні допомогти дитині адаптуватись у мінливому соціокультурному просторі, глибше засвоїти народні традиції, перебороти страх перед майбутньою самостійністю, професійною діяльністю, дорослим життям, а також розвинути почуття відповідальності. У роботі з дітьми з особливими освітніми потребами слід використовувати такі прийоми казкотерапії, як: аналіз, розповідання, переписування, постановка казок, малювання за мотивами казки, програвання епізодів казки, складання казок, а також доцільно застосовувати проєктивну методику метафоричних асоціативних карт (МАК) – «Майстер казок».

З'ясовано, що для успішної соціалізації учнів у школі має бути створене відповідне соціоосвітнє середовище. Удосконалення соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного освітнього середовища має виходити, по-перше, з розуміння загальних закономірностей освітнього процесу, опосередкованих особливостями психофізичного розвитку дітей; по-друге, з особливостей соціалізації як окремого виду освітньої діяльності; по-третє, зі своєрідності соціалізації учнів цієї категорії.

З-поміж компонентів внутрішнього освітнього середовища важливе значення має фізичний простір, у якому діти з порушеннями психофізичного розвитку можуть безпечно і безперешкодно пересуватися під час групових й індивідуальних занять та який є привабливим, стимулюючим і розвивальним для всіх. Щодо людського чинника соціалізації дітей з особливими освітніми потребами, то очевидним є факт, що її успішність здебільшого залежить від професійної компетентності фахівців, їхньої готовності до роботи та особистісних якостей.

Перспективи вдосконалення зовнішнього середовища полягають у залученні до процесів навчання та соціалізації сімей, в яких виховуються діти з особливими освітніми потребами (участь у розробці ІПР, надання інформаційно-

консультативної та психолого-педагогічної допомоги), додаткової підтримки і ресурсів для оптимального забезпечення потреб дітей через продуктивну співпрацю із закладами спеціальної освіти, інклюзивно-ресурсними центрами, соціальними та соціально-реабілітаційними службами, громадськими організаціями тощо.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі розв'язано наукову проблему щодо виконання комплексного аналізу й обґрунтування теоретико-методологічних основ соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. й визначенні перспектив удосконалення цього процесу у площині нових соціально-освітніх парадигм українського суспільства. Результати виконаного дослідження засвідчили досягнення мети, а реалізація поставлених завдань дала підставу сформулювати такі висновки:

1. Історіографія проблеми дослідження відображає сукупність джерел, які репрезентують низку її аспектів, як-от: теоретико-методологічні засади та категоріальний апарат проблеми соціалізації особистості з особливими освітніми потребами; психолого-педагогічний супровід цих учнів у сучасній школі; організація освіти дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного середовища; професійна діяльність педагога в інклюзивних класах тощо. Критично-аналітичний огляд наукової літератури уможливив об'єктивне осмислення напрацювань фахівців щодо обраної тематики і водночас виявив відсутність комплексного наукового дослідження та обґрунтування теоретико-методологічних основ соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. На підставі аналізу наукових джерел з'ясовано основні концептуальні підходи до осмислення сутності соціалізації особистості дитини з особливими освітніми потребами під впливом шкільного середовища в українській і зарубіжній психолого-педагогічній науці, зокрема психоаналітичний, соціогенетичний, когнітивний, культурно-еволюційний, індивідуально-центрований, які розкривають це явище у специфічному ракурсі, акцентують й актуалізують його окремі аспекти та водночас сукупно формують загальне уявлення про нього як про поліаспектний феномен, що заразом виступає процесом, способом і результатом становлення учня як особистості у діяльності та спілкуванні з усіма суб'єктами освітнього простору школи, засвоєння, відтворення системи цінностей і соціальних норм, а також саморозвитку й самореалізації у ньому.

У результаті виконаного дослідження виявлено різноплановий характер терміносистеми проблеми соціалізації осіб з особливими освітніми потребами в умовах системи загальної середньої освіти з огляду на її мультидисциплінарність і поліаспектність. Вивчення й узагальнення різноманітних інтерпретацій сутності та значення ключових категорій, що тлумачаться представниками різних галузей наукового знання, формують науково-категорійне поле дослідження,

конкретизують його предмет. На основі уточнення педагогічної складової їхньої семантики сформульовано авторське трактування поняття «соціалізація дітей з особливими освітніми потребами у шкільному середовищі», що розглядається у дослідженні як динамічний процес поступового їх входження до соціоосвітнього простору закладу загальної середньої освіти, під час якого відбувається як засвоєння і відтворення соціальних норм, цінностей, суспільної культури, так і знань, практичних умінь і навичок, через активну взаємодію з іншими учасниками освітнього процесу й активну співучасть у житті шкільної спільноти в спеціально організованих або стихійних умовах.

2. У результаті науково-пошукової роботи висвітлено зарубіжний досвід розв'язання проблеми соціалізації осіб з особливими освітніми потребами в інклюзивне освітнє середовище закладу загальної середньої освіти. Передовсім проаналізовано положення міжнародної освітньої політики щодо забезпечення особам з особливими потребами доступу до системи загальної шкільної освіти й умов для її здобуття як результату соціально-політичних змін, антидискримінаційних суспільних рухів і трансформацій традиційних поглядів на освіту соціально вразливих і незахищених верств суспільства та консенсусу країн щодо необхідності подолання дискримінаційності систем шкільництва стосовно цих категорій населення, забезпечення їм якісної освіти відповідно до особливостей, потреб і можливостей. На підставі аналізу низки міжнародних матеріалів нормативно-правового та рекомендаційного характеру розкрито ключові пріоритети міжнародної соціально-освітньої політики щодо інтеграції осіб з особливими освітніми потребами в єдине загальне соціоосвітнє середовище (доступність загальної освіти, рівність умов її здобуття, варіативність освітніх послуг, диференційованість освітніх програм тощо). Виокремлено пріоритети міжнародної політики у галузі соціальної й освітньої інтеграції осіб з особливими освітніми потребами, зумовлені загальними тенденціями розбудови національних освітніх систем у світовому вимірі, з-поміж яких: трансформація національних соціально-освітніх політик щодо осіб з особливими освітніми потребами; реструктуризація й реорганізація класичної системи спеціальної освіти; забезпечення співпраці громадських структур, сім'ї, школи в питаннях освіти й виховання дітей цієї категорії; адаптація програмно-методичного забезпечення закладу загальної середньої освіти до потреб учнів; удосконалення професійної підготовки педагогічних кадрів загальноосвітніх закладів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Дослідження досвіду зарубіжних країн (Німеччини, Австрії, Швейцарії, Великої Британії, Італії, Скандинавських країн, США, Канади) у сфері освіти осіб з особливими освітніми потребами в межах єдиної системи шкільництва дає підстави констатувати, що, керуючись загальними стратегіями та підходами, кожна країна обрала індивідуальний шлях розв'язання окресленої проблеми, з огляду на наявні національні освітні традиції й менталітет населення. Унаслідок цього зарубіжний досвід соціалізації дітей з особливими освітніми потребами в середовищі закладу загальної середньої освіти вирізняється різноманітністю підходів і моделей, що передбачають різний рівень інтеграції – від часткової і

тимчасової до повної та постійної. Встановлено, що спільними для зарубіжних країн є забезпечення таких чинників соціалізації учнів з особливими освітніми потребами, як: створення сприятливого психологічного клімату у класі та школі; максимальне залучення до освітнього процесу; забезпечення корекційно-розвиткових послуг та психолого-педагогічного супроводу; високий рівень навчально-методичного і матеріально-технічного забезпечення освітньої інклюзії; застосування командного підходу й ін. Зміст і завдання соціалізації спрямовані на розвиток соціальних цінностей, умінь та навичок комунікації, самообслуговування, вибору адекватних ситуації моделей поведінки, здійснення професійної орієнтації й початкового професійного навчання. Водночас узагальнення досвіду зарубіжних країн щодо соціально-освітньої інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в системі загальної середньої освіти сприяло виокремленню ключових здобутків, а саме: концептуалізації загальноосвітньої школи як закладу для усіх без винятку дітей шкільного віку, тісної інтегрованості систем загальної і спеціальної освіти, організованості структур психолого-педагогічної допомоги, адаптованості програмного, навчально-методичного, матеріально-технічного, організаційного забезпечення. Вартами запозичення у вітчизняну систему інклюзивної освіти визначено такі ідеї зарубіжного досвіду, як забезпечення необхідною психолого-педагогічною, корекційно-реабілітаційною, інформаційною, соціальною та технічною підтримкою; використання закладами загальної середньої освіти кадрових, матеріально-технічних, навчально-методичних й інших ресурсів закладів спеціальної освіти; впровадження гнучких альтернативних форм навчання дітей на основі поєднання різних варіантів здобуття освіти в інклюзивних та спеціальних класах загальноосвітніх шкіл і/або спеціальних школах; визначення в індивідуальних програмах розвитку дитини завдань щодо соціалізації цієї категорії учнів; максимальне залучення усіх дітей до спільних видів діяльності, використовуючи для цього потенціал позаурочних заходів та інновацій.

3. Виконано аналіз змісту аксіологічної, організаційно-педагогічної, психолого-педагогічної, соціальної детермінант навчання учнів з особливими освітніми потребами, який дав підставу констатувати їхній нерозривний взаємозв'язок в організації інклюзивного освітнього середовища. З'ясовано, що аксіологічна детермінанта передбачає формування ціннісних орієнтацій усіх учасників освітнього процесу; організаційно-педагогічна детермінанта виявляється у фізичному облаштуванні інклюзивного освітнього середовища, розробленні освітніх програм і навчальних планів, наданні спеціальних послуг, застосуванні диференційного й індивідуального підходів та відборі відповідних стратегій, методів, технологій та прийомів навчання, створенні умов, що сприяють ефективному навчанню кожного учня у класі; психолого-педагогічна детермінанта полягає в усвідомленні індивідуальних психологічних особливостей кожної дитини та передбачає розуміння психосоціальної логіки групи; соціальна детермінанта виступає показником готовності суспільства до змін й відкритості до педагогічних інновацій, нових ідей та відповідає за взаємодію різних інституцій, головною метою яких є легітимізація інклюзивної освіти. Проаналізовано

методологічні аспекти соціалізації учнів з особливими освітніми потребами у процесі навчання в закладі загальної середньої освіти. Встановлено, що сучасні моделі та форми забезпечення соціалізації учнів цієї категорії у системі загальної середньої освіти ґрунтуються на таких критеріях, як: рівень інтегрованості дітей в учнівський колектив, їхня кількість у звичайному класі, часові параметри перебування в освітньому середовищі.

Водночас сучасні підходи до впровадження системи інклюзивної освіти передбачають застосування таких трьох моделей організації освітнього процесу: співпраця та/або інтеграція спеціальних і звичайних шкіл; створення диференційованих класів, повна інклюзія. На основі характеристики системи навчання, адаптивних стратегій, інституційних засад і педагогічних пріоритетів виокремлено методологічні підходи до соціалізації учнів з особливими освітніми потребами у середовищі загальної середньої освіти: десегрегацію, інтеграцію-мейнстримінг, інтеграцію-інклюзію. З-поміж головних положень інклюзії виділено рівний доступ до освіти усім учасникам освітнього процесу; активну участь усіх учнів в освітньому процесі; надання всебічної підтримки як дітям з особливими освітніми потребами, так і членам їхніх родин задля ефективного залучення дітей до освітнього середовища. З'ясовано, що у результаті соціально-політичних й освітніх реформ, проведених наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., у північно-американських та європейських країнах сформувалися різні моделі організації інклюзивної освіти, у контексті яких виконано аналіз процесу соціалізації учнів з особливими освітніми потребами. В основу класифікації моделей організації інклюзивної освіти покладені такі критерії, як: спосіб організації інклюзивної освіти на рівні держави (одностороння, двостороння та багатостороння моделі); тривалість перебування дитини з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому середовищі (повна, часткова, тимчасова, комбінована та зворотна); особливості організації процесу інклюзивного навчання («навчання у звичайному класі», командної роботи, соціальної інтеграції та корекційна). Рівень та інтенсивність соціалізуючого впливу у кожній з цих моделей є різними, що дає змогу обрати оптимальний для кожної дитини варіант інклюзії, залежно від її індивідуальних особливостей, потреб і потенційних можливостей. Виокремлено й охарактеризовано стратегії організації освітньої інклюзії у закладі загальної середньої освіти: навчання у звичайному класі (метакогнітивні, когнітивні, соціально-афективні); спеціальні (профілактичні, підтримувальні, корекційні, комплексні); загальні (прямі інструкції, стратегія когнітивного навчання, формувальне оцінювання й зворотний зв'язок, саморегульоване навчання, мнемотехніка, повторення і практика); додаткова й альтернативна комунікація.

4. У результаті дослідження з'ясовано, що культура шкільного середовища є багатогранною і різновекторною системою, яка містить ідеї, цінності, символи, традиції, норми тощо. Встановлено, що основним ідентифікатором сучасної школи є її статут, який визначає правове поле діяльності закладу загальної середньої освіти, незалежно від юрисдикції (державної, приватної, територіальної). Освітня філософія школи виступає її індивідуальною ознакою,

увиразненням самобутності закладу загальної середньої освіти та дає змогу сформуванню власної візії цінностей, переконань ідеології для розвитку учнів. Передовсім йдеться про взаємодію з локальним середовищем, громадою, батьками, які є активними учасниками освітнього простору та процесу. Це стосується і дітей з особливими освітніми потребами, праця з якими вимагає застосування особливого емоційно-виваженого підходу з боку педагогічного колективу школи. Акцентовано увагу на створенні освітнього середовища інклюзивного класу. На підставі аналізу праць зарубіжних й українських науковців встановлено, що, зважаючи на важливість цінностей, принципів, переконань та ставлення педагогів до інклюзії, важливим завданням національного рівня є оцінка їх наявності до впровадження інклюзії у практику закладу загальної середньої освіти. Досліджено агресивне учнівське середовище в умовах школи, в тому числі й щодо дітей з особливими освітніми потребами. З'ясовано, що одним із найскладніших завдань успішної соціалізації цієї категорії учнів є їхня співучасть в освітньому середовищі школи з учнями, котрі не мають відхилень у розвитку. Виокремлено найбільш типові види агресії, в яких беруть участь діти з особливими освітніми потребами, а також учні без нозологій. Наведено приклади запобігання булінгу у закладі загальної середньої освіти, де навчаються учні з особливими освітніми потребами, з-поміж яких: інтеракція нового колективу (групи); відкритість стосунків; праця з винуватцем агресії та особою, яка постраждала; співпраця з родиною; формування навичок соціальної поведінки; фіксація випадків агресії проти учня та їх контроль.

Проаналізовано потенціал фізичної культури та фізичного виховання у соціалізації учнів з особливими освітніми потребами. На підставі опрацювання низки міжнародних документів встановлено, що діти з особливими освітніми потребами не повинні бути обмеженими у цих питаннях, однак до них необхідно застосовувати диференційований підхід. У процесі фізичного виховання здійснюється формування й удосконалення моторних функцій, які порушені внаслідок патологічного процесу, відбувається компенсація основного дефекту і корекція вторинних порушень, що виникли у зв'язку з основним захворюванням. Розглянуто мету, загальні, виховні та корекційні завдання, досліджено специфіку фізичного виховання учнів з особливими освітніми потребами, вивчено основні причини, які вплинули на недостатню розробленість методів і засобів фізичної культури та спорту для цієї категорії школярів. Акцентовано увагу на практичній діяльності педагогів під час організації фізичного виховання на основі ефективного відбору форм організації, методів, технологій і засобів навчання, спрямування зусиль педагога на правильний вибір конкретних вправ і методики ігрової діяльності учнів інклюзивного класу.

5. На основі виконаного дослідження з'ясовано, що компетентність учителя передбачає його здатність здійснювати складні поліфункціональні види професійної діяльності, дає змогу генерувати нові педагогічні ідеї, приймати нестандартні рішення, нести за них відповідальність. Професійна компетентність забезпечує можливість інтегрування педагога у шкільне середовище для розв'язання професійних завдань. Компетентний педагог покликаний мати

сформовані компетентності, які уможлиблюють мобілізацію знань й умінь та їх використання у процесі виконання конкретних педагогічних дій. Підготовка педагогічних кадрів до роботи в умовах інклюзивної освіти містить не лише фахову складову, а й методичний, психологічний, корекційний та практичний аспекти з урахуванням інклюзивної складової. На основі аналізу сучасних досліджень вітчизняних учених узагальнено структурно-функціональну інтегративну модель підготовки фахівців, здатних працювати в умовах освітньої інклюзії, яка містить: пропедевтично-мотиваційний, змістовно-діяльнісний та інтегративно-практичний компоненти. З'ясовано, що основні функції педагога (корекційно-розвиткова, соціалізуюча, гармонізуюча, організаційна, діагностична, попереджувально-профілактична, навчальна, виховна) у сучасному освітньому процесі в умовах освітньої інклюзії значно розширюються та мають інтегративний характер. Основними компетентностями сучасного педагога, з огляду на залучення до системи інклюзивного навчання, визначені такі: здатність до адаптації; вміння координувати свої дії з іншими членами педагогічного колективу та співпрацювати з ними; здатність налагодити допомогу та керувати проблемами, що виникають в освітньому процесі; вміння оцінювати учнів відповідно до їхніх можливостей; здатність адаптуватися до нових освітніх реалій та вміння коригувати відповідний зміст навчання; здатність запобігати труднощам у навчанні, підтримувати залучення до освітнього процесу всіх учнів, у тому числі й дітей з особливими освітніми потребами; здатність поважати відмінності; здатність приймати етико-моральні цінності, пов'язані з професією. Охарактеризовано спектр компетентностей вчителя закладу загальної середньої освіти (організаційні, пізнавальні, терапевтичні та міжперсональні), який працює дітьми з особливими освітніми потребами.

6. Навчання дітей з особливими освітніми потребами у закладах загальної освіти ставить низку викликів, які постають перед батьками, освітянами, медиками, суспільством і державою загалом та потребують комплексного розв'язання. Доведено, що у цьому контексті особлива роль відводиться загальноосвітній школі, навчання в якій передбачає взаємодію із вчителями, однолітками, шкільним персоналом тощо. Відтак зростає рівень відповідальності педагогічного колективу щодо залучення учнів з особливими освітніми потребами до повноцінної життєдіяльності класу та школи. Розглянуто комплекс захворювань, які викликали різного типу розлади психофізичного характеру в учнів з особливими освітніми потребами, а також виявлено специфіку їх проявів. З огляду на це головне завдання фахівців (педагогів, асистентів учителя, асистентів дитини, психологів, лікарів та ін.) спрямоване на створення умов для нівелювання наслідків хворіб і формування освітнього простору учня. Акцентовано увагу на необхідності пристосування змісту, форм, методів, технологій, засобів навчання для учнів з особливими освітніми потребами як імператив для всіх предметів шкільної програми. Зазначено, що школи, у яких навчаються учні з особливими освітніми потребами, мають набути статус «Школа, доброзичлива для учнів з особливими освітніми потребами». Виокремлено практичні аспекти соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища й

акцентовано увагу на потенціалі інноваційних методів, які використовуються під час роботи з дітьми цієї категорії. З-поміж широкого спектру інновацій виконано аналіз методу драматизації та арт-терапії (зокрема, казкотерапії), а також представлено їхній виховний, терапевтичний й освітній потенціал. Головною метою методу драматизації є підготовка учня з особливими освітніми потребами до життя в соціумі, концентрування його уваги на актуальних проблемах соціально-політичного й культурного життя, сприяння засвоєнню життєвих цінностей. З'ясовано, що арт-терапія є безпечним методом зняття напруги, який не має обмежень, бо передбачає використання мистецтва як терапевтичного чинника. Досліджено ефективність проєктивної методики метафоричних асоціативних карт (МАК) – «Майстер казок».

7. Перспективи вдосконалення процесу соціалізації учнів з особливими освітніми потребами полягають у підвищенні соціалізуючого впливу елементів внутрішнього та зовнішнього середовища інклюзивного закладу загальної середньої освіти. З'ясовано, що внутрішнє середовище соціалізації потребує поліпшення фізичного простору (створення безбар'єрного архітектурного середовища, забезпечення спеціальними технічними та навчально-методичними засобами навчання, облаштування кабінетів для проведення корекційно-розвиткових і реабілітаційних занять); кадрового забезпечення (підвищення рівня професійної компетентності педагогів і керівників закладів загальної середньої освіти у контексті системи початкової та післядипломної професійної підготовки педагогів, за допомогою використання можливостей формальної, неформальної, інформальної освіти, впровадження достатньої кількості посад асистента педагога, асистента дитини, спеціальних педагогів); навчальних програм (розроблення індивідуальних програм розвитку з урахуванням потреб у соціалізації, організації групових і колективних форм взаємодії, використання гнучких стратегій і методів навчання, їх корекційного спрямування). Перспективи вдосконалення зовнішнього середовища полягають у залученні до навчання та соціалізації дітей з особливими освітніми потребами їхніх сімей (участь у розробленні індивідуальних програм розвитку, надання інформаційно-консультативної та психолого-педагогічної допомоги), додаткової підтримки та ресурсів з метою оптимального забезпечення потреб цієї категорії дітей (через співпрацю із закладами спеціальної освіти, інклюзивно-ресурсними центрами, соціальними і соціально-реабілітаційними службами, громадськими організаціями).

Виконане дослідження не вичерпує усіх аспектів проблеми соціалізації учнів з особливими освітніми потребами. Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні і теоретичному обґрунтуванні, впровадженні у практику інноваційних технологій інклюзивного навчання й ефективних методик роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в інклюзивному класі; розробленні ефективних індивідуальних програм виховання та соціалізації цієї категорії школярів; визначенні ролі та змісту здоров'язберезувальних технологій в інклюзивному освітньому середовищі школи і їх впливу на соціалізацію учнівської молоді з особливими освітніми потребами; порівняльному аналізі

вітчизняного та зарубіжного досвіду організації інклюзивного освітнього процесу з використанням інформаційно-комунікаційних і цифрових технологій.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації, що відображають основні наукові результати

Монографія

1. **Козіброда Л. В.** Соціалізація учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища: розвиток теоретико-методологічних основ (кінець ХХ – початок ХХІ ст.) : монографія. Ужгород : РІК-У, 2020. 216 с.

Навчальний посібник

2. **Козіброда Л. В.** Фізичне виховання: теоретичний курс : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. Львів : Національний університет «Львівська політехніка» ; Трускавець : МП «Плеяда», 2011. 121 с.

Статті у виданнях,

що включені до міжнародних наукометричних баз

3. Cherpurna L., Fedorenko S., Kuzminska Y., Sushchenko L., Zharovska O., Chyzhyk T., Prymakova V., **Kozibroda L.** The Creation and Development of Textbooks for Children with Cognitive Development Disorders. *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience*. 2020. Vol. 11, Issue 3. P. 147–163. (особистий внесок автора: розробка періодизації розвитку навчальних посібників для дітей з порушеннями когнітивного розвитку) (Web of Science).

4. Griban G., Dovgan N., Tamozhanska G., Semeniv B., Ostapenko A., Honcharuk N., Khurtenko O., **Kozibroda L.**, Husarevych O., Denysovets A., Hrynychuk O., Prontenko K., Bloshchynskyi I. State of Physical Fitness of the Students of Ukrainian Higher Educational Institutions. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. Vol. 9, Issue 5. P. 16–26. (особистий внесок автора: аналіз науково-педагогічної літератури з проблеми фізичної підготовленості студентів різної статі на різних етапах навчання у закладах вищої освіти України) (Web of Science).

5. **Kozibroda L. V.**, Kruhlyk O. P., Zhuravlova L. S., Chupakhina S. V., Verzhihovska O. M. Practice and Innovations of Inclusive Education at School. *International Journal of Higher Education*. 2020. Vol. 9, Issue 7. P. 176–186. (особистий внесок автора: аналіз досвіду розвитку інклюзивної шкільної освіти у країнах Європейського союзу) (Scopus).

6. Chupakhina S. V., Lopatynska N. A., Proskurniak O., Shevchuk V., **Kozibroda L.** Formation of an inclusive educational environment of educational institutions. *Revista Tempos E Espaços Em Educação*. 2020. Vol. 13, Issue 32. P. 1–19. (особистий внесок автора: характеристика інклюзивного освітнього середовища) (Scopus).

7. ¹Турчик І., Шатинська О., **Козіброда Л.** Шкільний спорт як засіб соціалізації особистості (історико-педагогічний дискурс в контексті вивчення зарубіжних джерел). *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (Фізична культура і спорт)*. 2016. Вип. 9 (79) 16. С. 101–105. (особистий внесок автора: дослідження специфіки соціалізації особистості засобами шкільного спорту у контексті історико-педагогічного аналізу).

8. ²**Козіброда Л. В.** Особливості навчання учнів з аутичними розладами в загальноосвітній школі. *Педагогічний альманах*. 2019. Вип. 44. С. 42–47.

9. ³Кухар М., Яворський Т., **Козіброда Л.** Аналіз наукових досліджень щодо морфофункціонального стану студентів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія №15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (Фізична культура і спорт)*. 2019. Вип. 5К (113) 19. С. 188–193. (особистий внесок автора: виокремлення факторів, які впливають на морфо-функціональний стан здобувачів освіти).

10. ⁴Степанюк С., Малащенко Л., **Козіброда Л.**, Ломака Ж. Історія розвитку спорту осіб з інвалідністю на Херсонщині. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2018. Вип. 2 (96). С. 91–93. (особистий внесок автора: дослідження історії розвитку та основних напрямів роботи Херсонського обласного центру з фізичної культури та спорту інвалідів «Інваспорт»).

Статті у наукових фахових виданнях України

11. Турчик І., Шиян О., Пітин М., **Козіброда Л.** Концептуальні основи формування здоров'я школярів засобами фізкультурної освіти у Великобританії. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : наукова монографія / за ред. проф. С. С. Єрмакова*. 2010. № 5. С. 151–154. (особистий внесок автора: визначення та обґрунтування концептуальних засад формування здоров'я школярів у великій Британії).

12. Мацола Н., Ільчишин І., **Козіброда Л.** Теоретико-методичне обґрунтування застосування культурно-просвітницьких заходів, спрямованих на пропаганду здорового способу життя. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (Фізична культура і спорт)*. 2013. Вип. 7 (33), Т. 1. С. 519–523. (особистий внесок автора: обґрунтування теоретичних та методичних засад використання культурно-просвітницьких заходів, спрямованих на пропаганду здорового способу життя).

13. Магльований А., **Козіброда Л.** Дискретність питань формування та інтеграції здоров'язберігальних компетенцій у студентів ВНЗ у процесі

¹Видання водночас включене до переліку наукових фахових видань України.

²Видання водночас включене до переліку наукових фахових видань України.

³Видання водночас включене до переліку наукових фахових видань України.

⁴Видання водночас включене до переліку наукових фахових видань України.

професійно-прикладної фізичної підготовки. *Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Фізичне виховання і спорт*. 2014. Вип. 14. С. 35–40. (особистий внесок автора: теоретичний аналіз та узагальнення сучасних аспектів формування та інтеграції здоров'язберігальних компетенцій здобувачів освіти у процесі їхньої професійно-прикладної фізичної підготовки).

14. Іваніків Н., **Козіброда Л.** Рекреаційні аспекти розвитку та збереження здоров'я людини. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (Фізична культура і спорт)*. 2015. Т. 1, Вип. 5К (61) 15. С. 105–108. (особистий внесок автора: виявлення особливостей рекреаційної діяльності та її впливу на розвиток і збереження здоров'я людини).

15. **Козіброда Л.**, Стадник В., Безгребельна О., Осінчук В. Технологія використання плавання у позаакадемічних заняттях фізичним вихованням студентів ВНЗ. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія № 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (Фізична культура і спорт)*. 2015. Вип. 11 (66) 15. С. 78–81. (особистий внесок автора: розробка авторської експериментальної програми занять плаванням у позаакадемічний час).

16. Tkachuk V., Turchuk I., Chopyk R., **Kozibroda L.**, Chemerys M. Olympic education as an important component of a comprehensive curriculum on physical culture. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2017. № 4 (40). С. 35–40. (особистий внесок автора: визначення змістового компоненту олімпійської тематики в загальноосвітній навчальній програмі з фізичної культури).

17. **Козіброда Л. В.** Теоретико-понятійні аспекти інклюзивної освіти у сучасних педагогічних дослідженнях. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 19, Т. 3. С. 35–38.

18. **Козіброда Л. В.** Драма в навчально-виховній діяльності учнів з особливими освітніми потребами. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія*. 2020. Вип. 61. С. 35–40.

19. **Козіброда Л.**, Мукан Н. Міжнародні тенденції соціалізації осіб з особливими освітніми потребами в загальноосвітній школі. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжсвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка*. 2020. Вип. 33, Т. 2. С. 211–218. (особистий внесок автора: виокремлення міжнародних тенденцій соціалізації осіб з особливими освітніми потребами в загальноосвітній школі).

20. **Козіброда Л. В.** Організаційно-методичні засади підготовки вчителів в умовах інклюзивної школи у Франції. *Молодь і ринок*. 2020. № 1 (180). С. 107–110.

21. **Kozibroda L.** Semantic analysis of scientific definition “children with special educational needs”. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020. Вип. 9. С. 90–98.

22. Муқан Н., **Козіброда Л.** Інтеграція учнів з особливими освітніми потребами в середовище загальноосвітньої школи у контексті міжнародної освітньої політики. *Молодь і ринок*. 2020. № 3–4 (182–183). С. 40–46. (особистий внесок автора: виокремлення особливостей інтеграції учнів з особливими освітніми потребами в середовище загальноосвітньої школи).

23. **Козіброда Л. В.** Психолого-педагогічні аспекти соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в теорії і практиці загальної шкільної освіти США (кінець ХХ – початок ХХІ ст.). *Гірська школа Українських Карпат*. 2020. Вип. 23. С. 36–40.

24. **Козіброда Л. В.** European experience of socialization of schoolchildren with special educational needs: historical context. *Молодь і ринок*. 2020. № 6–7 (185–186). С. 62–68.

25. **Козіброда Л. В.** Основні моделі організації інклюзивної освіти в умовах загальноосвітньої школи (початок ХХІ ст.). *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2020. Вип. 8 (102). С. 15–27.

Наукова праця у періодичному виданні іншої держави

26. **Козіброда Л. В.** Особливості підготовки вчителів до роботи в інклюзивному середовищі. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2020. Issue VIII (38), Issue 230. P. 55–59.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

27. Турчик І., Степанюк С., **Козіброда Л.** Шкільний спорт у країнах Європи. *Актуальні проблеми юнацького спорту* : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (25–26 вересня 2008 р.). Херсон : Видавництво ХДУ, 2008. С. 109–115. (особистий внесок автора: характеристика можливостей для занять спортом в академічному середовищі школи країн Європи).

28. Турчик І., Павлишак М., **Козіброда Л.** Особливості проведення самостійних занять з варіативного модуля «туризм» згідно навчальної програми з фізичної культури для 5–9 класів. *Теоретико-методичні основи організації фізичного виховання молоді* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010. С. 130–137. (особистий внесок автора: виявлення особливостей самостійних занять з варіативного модуля «туризм» згідно навчальної програми з фізичної культури для 5–9 класів).

29. Шатинська О., **Козіброда Л.** Значення фізичної культури і спорту у формуванні особистості школярів. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті* : матеріали II-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (24–25 березня 2016 р.). Ченстохова – Дрогобич : Посвіт, 2016. С. 252–253. (особистий внесок автора: аналіз значення фізичної культури у формуванні особистості школярів).

30. **Козіброда Л. В.**, Липчак-Ковачик О. В. Інклюзивна освіта у контексті міжнародного досвіду. *Психологія та педагогіка у ХХІ столітті: перспективні та пріоритетні напрямки досліджень* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Київ :

ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2020. С. 66–68. *(особистий внесок автора: огляд зарубіжного досвіду розвитку інклюзивної освіти).*

31. **Козіброда Л. В.**, Липчак-Ковачик О. В. Концептуальні засади впровадження інклюзивної освіти. *Дослідження різних напрямків розвитку психології та педагогіки* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Одеса : «Південна фундація педагогіки», 2020. С. 72–74. *(особистий внесок автора: аналіз концептуальних засад впровадження інклюзивної освіти).*

32. Копилова Л., Мартіашвілі Н., Ганчева В., Сергієнко І., **Козіброда Л.** Навчальна програма «Фізичне виховання» для учнів 1–4 класів з розладами аутистичного спектра. Київ, 2020. 36 с. (Рекомендовано науково-методичною комісією зі спеціальної педагогіки Науково-методичною радою МОН України (Протокол № 6 від 13.11.2020 р.) *(особистий внесок автора: розробка змістового наповнення навчальної програми).*

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації

33. Herasymenko O., Mukhin V., Pityn M., **Kozidroda L.** Shift of physical activity index for individuals with lower limb amputations as influenced by the comprehensive program of physical rehabilitation. *Journal of Physical Education and Sport*. 2016. Supplement issue 1. P. 707–712. *(особистий внесок автора: розробка програми реабілітації для осіб з ампутацією нижніх кінцівок).* (Scopus).

34. Herasymenko O., Pityn M., **Kozibroda L.**, Mukhin V., Dotsyuk L., Galan Y. Efficiency of physical therapy interventions for young adults after lower limb transtibial amputation. *Journal of Physical Education and Sport*. 2018. Vol. 18, Issue 2. P. 1084–1091. *(особистий внесок автора: розробка програми фізіотерапії для молоді після транстибіальної ампутації нижніх кінцівок)* (Scopus).

35. Турчик І., **Козіброда Л.**, Бережанський В. Завдання шкільних програм з фізичної культури у країнах Європи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (Фізична культура і спорт)*. 2010. Вип. 8. С. 213–216. *(особистий внесок автора: аналіз особливостей шкільних програм з фізичної культури в європейських країнах).*

36. Безгребельна О., Пономарьов С., **Козіброда Л.** Особливості проведення самостійних занять фізичними вправами студентами ВНЗ. Львів : НВФ «Українські технології», 2010. 48 с. *(особистий внесок автора: розробка вправ для самостійних занять здобувачів освіти).*

37. Блавт О., Безгребельна О., **Козіброда Л.** Фізичне виховання при захворюваннях органів дихання. Львів – Трускавець : МП «Плеяда», 2011. 28 с. *(особистий внесок автора: розробка вправ для осіб із захворюваннями органів дихання).*

38. Блавт О., Цьовх Л., Гуртова Т., **Козіброда Л.** Рухливі ігри на заняттях плавання студентів вищих навчальних закладів. Львів : Національний університет «Львівська політехніка», 2011. 24 с. *(особистий внесок автора: розробка методичного забезпечення для проведення рухливих ігор на заняттях плавання).*

39. Людовік Т., **Козіброда Л.** Оцінка стану здоров'я і функціональної підготовленості студентів ВНЗ під час самостійних занять фізичними вправами. Львів – Трускавець: МП «Плеяда», 2011. 31 с. *(особистий внесок автора: розробка рекомендацій для самостійних занять фізичними вправами).*

40. **Козіброда Л. В.** Фізичне виховання студентів ВНЗ при захворюваннях нирок та сечовивідних шляхів : навч.-метод. посіб. для студентів спец. мед. групи Нац. ун-ту «Львів. політехніка». Львів ; Трускавець : МП «Плеяда», 2011. 64 с.

41. Блавт О. З., **Козіброда Л. В.** Фізичне виховання: теоретичний курс : навч. посіб. [для студентів III курсу спец. мед. від. Нац. ун-ту «Львів. політехніка»]. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2012. 125 с.

42. **Козіброда Л. В.**, Блавт О. З. Фізичне виховання: теоретичний курс : матеріали для студентів II курсу спец. мед. груп. Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2013. 118 с. *(особистий внесок автора: розробка тем теоретичного курсу).*

43. Ілик І., **Козіброда Л.** Фізичне виховання студентів спеціальних медичних груп при хворобах опорно-рухового апарату. Дрогобич : Видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2015. 44 с. *(особистий внесок автора: розробка комплексу вправ для проведення занять у спеціальних медичних групах для осіб хворобами опорно-рухового апарату).*

44. **Козіброда Л. В.** Фізичне виховання : рекомендації щодо проведення занять зі студентами I курсу спеціальних медичних груп вищих навчальних закладів. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2016. 23 с.

45. Гацоєва Л. С., **Козіброда Л. В.** Особливості організації та проведення занять з фізичного виховання студентів спеціальної медичної групи. Трускавець : ФОП Гурба Р. В., 2018. 68 с. *(особистий внесок автора: розробка комплексу вправ для проведення занять з фізичного виховання студентів спеціальної медичної групи).*

АНОТАЦІЇ

Козіброда Л. В. Теоретико-методологічні основи соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища (кінець XX – початок XXI ст.). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Міністерство освіти і науки України. – Дрогобич, 2021.

У дисертаційній роботі розв'язано наукову проблему щодо виконання комплексного аналізу теоретичних і методологічних основ соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного середовища наприкінці XX – початку XXI ст., які пояснюють розвиток і соціалізацію особистості у контексті психоаналітичного, соціогенетичного, когнітивного, культурно-еволюційного, індивідуально-центрованого напрямів та кризь призму соціалізації

осіб з особливими освітніми потребами. Визначено ключові аспекти соціалізації особистості з особливими освітніми потребами в теорії та практиці загальної середньої освіти зарубіжних країн і стратегічні орієнтири соціалізації у контексті організації освітнього процесу в умовах вітчизняного соціоосвітнього середовища школи, що охоплюють детермінанти й моделі інклюзивної освіти. Проаналізовано стратегії організації освітньої інклюзії, розкрито потенціал фізичної культури і фізичного виховання в соціалізації учнів з особливими освітніми потребами. Охарактеризовано сутність і зміст компетентності вчителя шляхом аналізу його ролі та функцій у забезпеченні соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в закладах загальної середньої освіти. Досліджено складові його готовності до роботи в умовах інклюзивного класу, висвітлено потенціал інноваційних методів під час проєктування культури шкільного середовища, розроблення змістової характеристики навчання й виховання. Визначено перспективи вдосконалення соціалізації учнів з особливими освітніми потребами з урахуванням сучасних соціально-освітніх парадигм.

Уточнено наукові дефініції «соціалізація», «потреби», «учні з особливими освітніми потребами», «інклюзія», «інклюзивна освіта», «моделі соціалізації», «стратегії соціалізації», «культура шкільного середовища», «школа, доброзичлива для учнів з особливими освітніми потребами».

Подальшого розвитку набули наукові положення про соціалізацію особистості, що охоплює ступені, стадії, типи, механізми, чинники, моделі, види та фактори, а також теорії і практики соціалізації учнів, котрі ґрунтуються на врахуванні специфіки роботи педагогів із учнями, які мають особливі освітні потреби, й аналізі культури шкільного середовища крізь призму української освітньої політики.

До наукового обігу введено нові факти, теоретичні ідеї та підходи до вивчення процесу соціалізації учнів з особливими освітніми потребами в умовах шкільного соціоосвітнього середовища наприкінці ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: діти з особливими освітніми потребами, заклад загальної середньої освіти, інноваційні методи соціалізації, інтеграція учнів з особливими освітніми потребами, концептуальні засади, моделі та стратегії організації інклюзивної освіти, освітня парадигма, соціалізація, шкільне середовище.

Козиброда Л. В. Теоретико-методологические основы социализации учащихся с особыми образовательными потребностями в условиях школьной среды (конец ХХ – начало ХХІ в.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика и история педагогики. – Дрогобычский государственный педагогический университет имени Ивана Франко, Министерство образования и науки Украины. – Дрогобыч, 2021.

В диссертационной работе решена научная проблема по выполнению комплексного анализа теоретических и методологических основ социализации учащихся с особыми образовательными потребностями в условиях школьной среды в период с конца ХХ до начала ХХІ в., которые объясняют развитие и

социализацию личности в русле психоаналитического, социогенетического, когнитивного, культурно-эволюционного, индивидуально-центрированного направлений и сквозь призму социализации лиц с особыми образовательными потребностями. Определены ключевые аспекты социализации личности с особыми образовательными потребностями в теории и практике общего среднего образования зарубежных стран и стратегические ориентиры социализации в контексте организации образовательного процесса в условиях отечественной социо-образовательной среды школы, охватывающие детерминанты и модели инклюзивного образования. Проанализированы стратегии организации образовательной инклюзии, раскрыт потенциал физической культуры и физического воспитания в социализации учащихся с особыми образовательными потребностями. Охарактеризованы сущность и содержание компетентности учителя путем анализа его роли и функций в обеспечении социализации учащихся с особыми образовательными потребностями в учреждениях общего среднего образования. Исследованы составляющие его готовности к работе в условиях инклюзивного класса, определен потенциал инновационных методов при проектировании культуры школьной среды и разработке содержательной характеристики обучения и воспитания. Определены перспективы совершенствования процесса социализации учащихся с особыми образовательными потребностями с учетом современных социально-образовательных парадигм.

Уточнены научные дефиниции «социализация», «потребности», «ученики с особыми образовательными потребностями», «инклюзия», «инклюзивное образование», «модели социализации», «стратегии социализации», «культура школьной среды», «школа, доброжелательная для учеников с особыми образовательными потребностями».

Дальнейшее развитие получили научные положения о социализации личности, охватывающей степени, стадии, типы, механизмы, условия, модели, виды и факторы, а также теории и практики социализации учащихся, основанные на учете специфики работы педагогов с учащимися, имеющими особые образовательные потребности, и анализе культуры школьной среды сквозь призму украинской образовательной политики.

В научный оборот введены новые факты, теоретические идеи и подходы к изучению процесса социализации учащихся с особыми образовательными потребностями в условиях школьной социо-образовательной среды конца XX – начала XXI в.

Ключевые слова: дети с особыми образовательными потребностями, заведение общего среднего образования, инновационные методы социализации, интеграция учащихся с особыми образовательными потребностями, концептуальные основы, модели и стратегии организации инклюзивного образования, образовательная парадигма, социализация, школьную среду.

Kozibroda L. V. Theoretical and Methodological Fundamentals of Socialization in School Environment of Students with Special Educational Needs (the late XX – early XXI Century). – On the rights of a manuscript.

The thesis for the Degree of Doctor of Pedagogical Sciences in the specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Drohobych, 2021.

The thesis solves the scientific problem of conducting a comprehensive analysis of theoretical and methodological foundations of socialization of students with special educational needs in the school environment in the late XX – early XXI century (behaviorism, neobehaviorism, social learning, dialectical materialism, psychoanalysis, psychosocial development, looking-glass self, genetic epistemology, psychotherapeutic psychology, humanistic psychology, genetic psychology, sociobiology, cognitive psychology, cultural activity, theory of ecological systems), which explain the development and socialization of personality in the context of psychoanalytic, sociogenetic, cognitive, individual, cultural-centered areas and through the prism of socialization of people with special educational needs.

The priorities of international policy in the field of social and educational integration of people with special educational needs are differentiated due to general trends in the development of national educational systems in the global dimension, including the following aspects: transformation of national social and educational policies for people with special educational needs; restructuring and reorganization of the classical system of special education; ensuring cooperation of public structures, families, schools in matters of education and upbringing of children in this category; adaptation of software and methodological support to the needs of students; improving the professional training of teachers to work with children with special educational needs.

The research identifies the key aspects of socialization of a person with special educational needs in the theory and practice of general secondary education of foreign countries and strategic guidelines of socialization in the context of the educational process in the domestic socio-educational school environment covering determinants (axiological, organizational-pedagogical, psychological-pedagogical, sociological) and models of inclusive education. Modern approaches to the implementation of the system of inclusive education are identified, which provide for the application of three models of organization of the educational process: cooperation and/or integration of special and regular schools, creation of differentiated classes, full inclusion. Strategies for the organization of educational inclusion are analyzed, the potential of physical culture and physical education in the socialization of students with special educational needs are explored. Based on the characteristics of the education system, adaptive strategies, institutional principles and pedagogical priorities, methodological approaches to the socialization of students with special educational needs in the environment of general secondary education are identified, namely desegregation, integration-mainstreaming, integration-inclusion.

The essence and content of teacher competence by analyzing his/her role and functions in ensuring the socialization of students with special educational needs in general secondary education are described. The components of his/her readiness to work in an inclusive classroom are studied, the potential of innovative methods during the design of the culture of the school environment and the development of the content characteristics of teaching and education are highlighted. Prospects for improving the socialization of students with special educational needs are outlined considering modern socio-educational paradigms, namely conceptualization of secondary school as an institution for all school-age children, close integration of general and special education systems, organized structures of psychological and pedagogical assistance, program adaptation, educational -methodological, logistical, organizational support.

Scientific definitions of “socialization”, “needs”, “students with special educational needs”, “inclusion”, “inclusive education”, “models of socialization”, “socialization strategies”, “culture of school environment”, “student-friendly school with special educational needs” have been clarified.

Scientific provisions on the socialization of an individual, covering the degrees, stages, types, mechanisms, impacts, models, types, and factors, as well as theories and practices of socialization of students, based on the peculiarities of teachers’ interaction with students with special educational needs, and analysis of the culture of school environment through the prism of the Ukrainian educational policy have gained further development.

New facts, theoretical ideas, and approaches to the study of the process of socialization of students with special educational needs in the school socio-educational environment at the end of the XX – the beginning of the XXI century have been introduced into scientific circulation.

Keywords: children with special educational needs, general secondary education institution, innovative methods of socialization, integration of students with special educational needs, conceptual principles, models and strategies of inclusive education, educational paradigm, socialization, school environment.

Підписано до друку 25.03.2021 р. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Гарнітура «Times New Roman».
Вид. арк. 1,9. Зам. 12. Тираж 100. Друк на ризографі.

Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного
педагогічного університету імені Івана Франка
82100 Дрогобич, вул. І. Франка, 24.